
GRAMSCI: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΔΩΡΑ ΚΑΝΟΥΣΗ

Η ανάλυση των κατηγοριών που περιλαμβάνονται στα *Τετράδια της φυλακής* μπορεί να υποδείξει το κλειδί που θα επέτρεπε την κατανόηση της γκραμισιανής σκέψης. Η «παθητική» επανάσταση φαίνεται ότι είναι η κεντρική κατηγορία, η οποία ενοποιεί τόσο τις λοιπές κατηγορίες μεταξύ τους – την ηγεμονία ή το «σύγχρονο ηγεμόνα» – όσο και τα διαφορετικά επίπεδα, μεταξύ των οποίων ανελίσσεται η γκραμισιανή σκέψη στα *Τετράδια της φυλακής*, το φιλολογικό, το πολιτικό και το αναφερόμενο στην ιστορία.

Στην παρούσα εργασία υποστηρίζουμε την άποψη ότι τα *Τετράδια της φυλακής* αποτελούνται κατεξοχήν από δύο φιλοσοφικές ενότητες – το 10ο και το 11ο τετράδιο –, η κεντρικότητά της δε αποδεικνύεται κατά βάση από το ότι τα δύο αυτά τετράδια περιλαμβάνουν και απαρτίζονται από ό,τι συνιστά αφενός το καθαυτό περιεχόμενο του γκραμισιανού μαρξισμού – τη φιλοσοφία της πράξης – υπό την έννοια της αντιπαράθεσης και της εις βάθος κριτικής του ορθόδοξου μαρξισμού και αφετέρου μια πιο «εκλεπτυσμένη» εκδοχή του μαρξισμού. Με άλλα λόγια, ο Gramsci επιχειρεί να θεμελιώσει εκ νέου το μαρξισμό υπό τη μορφή μιας φιλοσοφίας της πράξης, αναβαθμίζοντάς τον στο ψηλότερο επίπεδο της φιλοσοφίας της πράξης μέσω τόσο της κριτικής όσο και της θεωρητικής θεμελίωσης της αναγκαιότητας για τη δημιουργία

μιας «ομάδας νέου τύπου διανοουμένων». Αυτό είναι και το επιστημονικό πρόγραμμα των *Τετραδίων*, το οποίο εκφράζεται κατά τον πλέον σαφή τρόπο στη σημείωση 9 του τετραδίου 16 (1932), το οποίο προηγείται των (φιλοσοφικών) τετραδίων 10 και 11 του ίδιου έτους.

1. Μπουχάριν και Croce: η πολεμική εναντίον του σύγχρονου δογματισμού και ιδεαλισμού

Το γραμμασιανό πρόγραμμα στα *Τετράδια της φυλακής* συνίσταται στη θεωρητική θεμελίωση του αιτήματος για τη δημιουργία της «ίδιας της ομάδας των διανοουμένων», δηλαδή τη δημιουργία ενός κόμματος, η «ουσία» του οποίου δεν θα ήταν παρά μια στενή σχέση ανάμεσα στον νέο διανοούμενο και στις μάζες: ο σύγχρονος ηγεμόνας. Αυτό όμως, εν όψει των εναλλαγών στο εργατικό κίνημα και στη φιλοσοφία του, δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί παρά δίνοντας μια θεωρητική μάχη, μια συνεχή πολεμική, σε δύο μέτωπα. Στο πρώτο μέτωπο, ενάντια σε ό,τι πιο εκλεπτυσμένο παρουσιάζει η αστική φιλοσοφία (πολύ πιο επικίνδυνη, αφού ο ιδεαλισμός βρίσκεται σε μια φάση «παλινόρθωσης»). Θα έπρεπε λοιπόν αυτός να ξεπεραστεί, εξουδετερώνοντας την τάση του να αφομοιώνει και να εξαλείφει τη φιλοσοφία της πράξης.

Το άλλο μέτωπο συμπίπτει με αυτό που αποτελεί το κύριο «καθήκον» της φιλοσοφίας της πράξης: την ανύψωση των μαζών σε ένα ανώτερο πολιτιστικό επίπεδο και συγχρόνως την καθιέρωση μιας σχέσης μεταξύ αυτών και του «νέου διανοούμενου» για την ανοικοδόμηση ενός νέου κόμματος. Ο στόχος αυτού του κόμματος συμπίπτει με εκείνον της φιλοσοφίας της πράξης: την πνευματική και ηθική μεταρρύθμιση, συνδυάζοντάς την με τη δημιουργία μιας ορισμένης συλλογικής θέλησης.

Στο πλαίσιο αυτής της πάλης, ο Gramsci αντιμετωπίζει το εγχειρίδιο του Μπουχάριν, υποβάλλοντάς το στην κριτική που υπήρξε και η βάση του 11ου τετραδίου και το οποίο αναφέρεται στη σχέση μεταξύ της φιλοσοφίας και της πολιτικής ή στο «πολι-

τικό θέμα των διανοουμένων». Το 11ο τετράδιο (κριτική στον Μπουχάριν) αποτελεί ένα είδος διαλεκτικού συμπληρώματος του 10ου τετραδίου (κριτική στον Croce): ενώ ως προς τον Croce ασκείται μια κριτική και εξηγείται η διαλεκτική των διαφορών που παραμορφώνει τον Χέγκελ, στον Μπουχάριν ασκείται μια κριτική της «υλιστικής» διαλεκτικής νοούμενης ως τυπικής λογικής, μια και βρίσκεται διαχωρισμένη από το αντικείμενό της, την ιστορία. Σε αυτή την κριτική του πρωτόγονου μαρξισμού βρίσκονται μερικές από τις πιο γόνιμες αναπτύξεις των σκέψεων της φυλακής και φυσικά οι ίδιες οι φιλοσοφικές βάσεις (που άρχισαν να διατυπώνονται στο 10ο τετράδιο, ξεκινώντας από την κριτική της θεωρίας της ιστορίας του Croce) της θεωρίας της ηγεμονίας.

Η ενδογενής «μεταφρασιμότητα» της φιλοσοφίας της πράξης της επιτρέπει να θεωρείται πρωτότυπη, διότι περιέχει τα αναγκαία και επαρκή στοιχεία για περαιτέρω αναπτύξεις. Αυτός είναι ο μόνος τρόπος για να παραμείνει κανείς «ορθόδοξος», και όχι γιατί σκεφτόμαστε νέες συγκεκριμένες καταστάσεις με ιδέες που ανήκουν σε παρωχημένες εποχές. Η πρωτοτυπία της νέας φιλοσοφίας συνίσταται στο ότι περιέχει (έχει ως «μεταφραστέες» πηγές) όλη την πνευματική και ηθική μεταρρύθμιση του ευρωπαϊκού παρελθόντος, «διαλεκτικοποιημένου» στην προτεσταντική Μεταρρύθμιση (τη «χαμηλή» κουλτούρα που κορυφώνεται στον Χέγκελ) και στη Γαλλική Επανάσταση (ως κανόνα πρακτικής συμπεριφοράς μιας συλλογικής θέλησης). Η νέα φιλοσοφία είναι «μια φιλοσοφία που είναι και πολιτική και μια πολιτική που είναι και φιλοσοφία» (*Quaderni del Carcere*, σελ. 1860)¹.

Στην κριτική του φθαρμένου από τα δόγματα μαρξισμού υπάρχει μια ανάπτυξη «από την πλευρά των σύγχρονων μαζών» των θεωρητικών και μεθοδολογικών ζητημάτων, υπόρρητων στη διαδικασία μέσω της οποίας επέρχεται μια νέα και ισχυρότερη ενότητα μεταξύ θεωρίας και πράξης, η οποία καταλήγει στην ανατολή μιας νέας κουλτούρας. Πρόκειται για τη διαδικασία, μέσω της οποίας η φιλοσοφία μετατρέπεται σε πολιτική. Σε αυτό το σημείο ο Gramsci επισημαίνει ότι ο Μπουχάριν αντικαθιστά την

1. Παραπέμπω στην έκδοση: *Quaderni del Carcere*, Einaudi, Τορίνο, 1978.

ενότητα φιλοσοφίας-πολιτικής, που εμπεριέχεται στο μαρξισμό, με τον κοινό, παραδοσιακό υλισμό, εισάγοντας ακόμα μια φορά το δυϊσμό, διαχωρίζοντας τη φιλοσοφία της πράξης σε μια επιστήμη της ιστορίας (κοινωνιολογία) και σε μια καθαυτό φιλοσοφία, χωρισμένη από την ιστορία. Αυτό εκφράζεται στον αυθαίρετο διαχωρισμό μεταξύ ιστορικού υλισμού και διαλεκτικού υλισμού και οφείλεται στο ότι ο Μπουχάριν δεν κατανοεί την έννοια της διαλεκτικής. Ακόμα, ο Ρώσος επαναστάτης δεν καταπολεμά τις πιο εκλεπτυσμένες μοντέρνες ιδεολογίες και δεν επιλέγει ό,τι πιο έξυπνο διαθέτει ο αντίπαλος, αφαιρώντας έτσι αξιοπρέπεια από τη νέα φιλοσοφία. Σε ό,τι αφορά στις μάζες στις οποίες απευθύνεται, ο Μπουχάριν δεν ξέρει να συνδυάζει τον κοινό νου που διαθέτουν αυτές με τη φιλοσοφία, διότι δεν κατανοεί ότι η φιλοσοφία της πράξης, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στον καθολικισμό, δεν μπορεί να διατηρεί τις μάζες στην πρωτόγονη φιλοσοφία τους, αλλά, αντίθετα, τείνει να τις οδηγεί ακριβώς προς μια ανώτερη αντίληψη ζωής: «Τονίζεται η ανάγκη της επαφής μεταξύ των διανοουμένων και “των απλών ανθρώπων”, όχι για να περιοριστεί η επιστημονική δραστηριότητα και για να διατηρηθεί μια ενότητα στα χαμηλά επίπεδα των μαζών, αλλά ακριβώς για να οικοδομηθεί ένας πνευματικός και ηθικός συνασπισμός, που να κάνει πολιτικά δυνατή την πνευματική πρόοδο των μαζών και όχι μόνο την πρόοδο λίγων ομάδων διανοουμένων» (QC, σελ. 1385).

Αφετέρου, απέναντι στη διάδοση (ακόμα και υπό θρησκευτική μορφή, ως «πίστη») της φιλοσοφίας της πράξης, ο Croce αναπαράγει ακριβώς τις θέσεις και τη συμπεριφορά των ουμανιστών της Αναγέννησης, οι οποίοι υπαναχωρούν μπροστά στο φαινόμενο των μαζών της Μεταρρύθμισης, καταδικάζοντας και στρεφόμενος εναντίον του νέου κινήματος. Ο «άνθρωπος της Αναγέννησης», μπροστά στην αίρεση που αντιπροσωπεύει η νέα φιλοσοφία (σωρευτική κορύφωση του κινήματος της πνευματικής και ηθικής μεταρρύθμισης, από την οποία προήλθε ο σύγχρονος κόσμος), αποτελεί ένα από τα βασικά στοιχεία της στρατηγικής επιχείρησης του Croce, ο οποίος προκάλεσε την αναζωπύρωση του ρεβιζιονισμού. Ο Croce είχε την πρόθεση να επιτεθεί εναντίον της νέας αντίληψης, να προσελκύσει τους διανοούμενούς της (μετα-

μορφισμός), να διαλύσει τις οργανώσεις της, να διασκορπίσει τους οπαδούς της και να εξουδετερώσει την επιρροή της στις μάζες, λόγω της απόλυτης ανάγκης να εδραιωθεί η ηγεμονία της άρχουσας τάξης, την οποία απειλούσε σοβαρά η κρίση του φιλελεύθερου κράτους και οι συνέπειές της: ο πόλεμος, η Οκτωβριανή Επανάσταση και τα επαναστατικά γεγονότα στη Δύση. Κρίση που προκαλεί βαθιές αλλαγές στον κόσμο και σηματοδοτεί την εγκατάλειψη και το ξεπέραςμα των ηγεσιών από μεγάλες ομάδες. Κρίση, στην οποία επέρχεται μια διάρρηξη, συχνά κατά τρόπο πολύ βίαιο, των δεσμών που συνέδεαν τις μάζες με ένα ολόκληρο πνευματικό και ηθικό περιβάλλον. Μάζες που εγκαταλείπουν την παθητικότητα επιλέγοντας τη δράση και, πράγμα πολύ πιο επικίνδυνο, πολυάριθμες ομάδες που υιοθετούν τη νέα κοσμοαντίληψη καθοδηγούμενες κυριολεκτικά από αυτήν. Όμως από αυτή την απώλεια κύρους, από αυτή την κρίση του κράτους και της ηγεμονίας, προκύπτει μια διαδικασία διασκορπίσης και αποσύνθεσης των ίδιων των δυνάμεων της άρχουσας τάξης: επέρχεται μια παράλυση των κομμάτων, μια ανυποληψία των θεσμών (οικογένεια, τύπος, κοινοβούλιο, στρατός, Εκκλησία), μια έλλειψη αξιοπιστίας των μεγάλων προσωπικοτήτων της κουλτούρας. Οι άρχουσες τάξεις διακατέχονται από φόβο, αμηχανία, σύγχυση, απόγνωση και χάνουν την εμπιστοσύνη τους στις ίδιες τις δυνάμεις τους και στο μέλλον. Επικρατεί ένας αποσυνθετικός πολλαπλασιασμός σεκτών και πρόσκαιρων κομμάτων, ενώ κυριαρχούν τα νοσηρά φαινόμενα αποσύνθεσης και εκφυλισμού της κοινωνικής ζωής. Κανένας δεν πιστεύει πια σε ό,τι πίστευε μέχρι χθες ακόμα. Η άρχουσα τάξη είναι ανίκανη να επιβάλει εκ νέου την τάξη: με τη διαφθορά των ιθυνόντων της πολιτικής κοινωνίας διαφαίνεται η εισβολή «σκοτεινών» δυνάμεων. Εμφανίζονται άνθρωποι που επιδιώκουν να ξεκαθαρίσουν την κατάσταση διά πυρός και σιδήρου, καθώς και ομάδες που απλά και χωρίς καμιά άλλη διαδικασία προτείνουν τη βία. Προκύπτουν τέλος καταστάσεις, όπου εμφανίζονται λύσεις μέσω χαρισματικών ή πεφωτισμένων προσωπικοτήτων (πράγμα που αποτέλεσε ένα από τα πολιτικά και πολιτιστικά στοιχεία του φασισμού: ο από μηχανής θεός, στον οποίο συγκεντρώνονται οι ελπίδες των νέων ομάδων που ετοιμά-

ζονται να υποκαταστήσουν τους παλιούς φιλελεύθερους, οι οποίοι έχουν πέσει σε απόλυτη ανυποληψία).

Οπότε, η στρατηγική επιχείρηση του Croce αντιμετωπίζει την κατάσταση με τρόπο συνολικό: υπάρχει κρίση και αυτή είναι ιστορική, είναι κρίση ηγεμονίας, διεύθυνσης, είναι κρίση της ενότητας θεωρίας-πράξης, κρίση της ενότητας ιστορίας-πολιτικής, που απαιτεί ριζικές λύσεις και εκτεταμένες πρωτοβουλίες. Το εγχείρημα του Croce συνίσταται στο να προκαλέσει την έναρξη μιας ολόκληρης περιόδου παλινόρθωσης, σαν αυτή της Αναγέννησης απέναντι στη Μεταρρύθμιση και σαν αυτή της παλινόρθωσης της μοναρχίας που έρχεται ως αντίδραση στη Γαλλική Επανάσταση και στον Ναπολέοντα. Ο Croce επιδιώκει μια παλινόρθωση, ως αντίδραση και ως απάντηση στην επανάσταση του 1917 και στα επαναστατικά κινήματα στη Δύση: δηλαδή, ένα κίνημα οικοδόμησης μιας ανασυγκροτημένης ηγεμονίας, μια παθητική επανάσταση. Μια επανάσταση-παλινόρθωση που, λαμβάνοντας υπόψη την κρίση του φιλελεύθερου κράτους, να επιτύχει να «αλλάξουν όλα για να μην αλλάξει τίποτα», να προκαλέσει την εμφάνιση μιας ενεργού κατεύθυνσης στις αλλαγές που επήλθαν στην παραγωγική διαδικασία. Πρόκειται για μια περίοδο «ελαστικών πλαισίων» που θα επιτρέψει στην αστική τάξη να αντιμετωπίσει την κρίση και τον εκφυλισμό των εσωτερικών της γραμμών αντίστασης. Πρόκειται δηλαδή για την οικοδόμηση μιας πιο βαθιάς και σταθερής ηγεμονίας, για την ενίσχυση των θέσεών της, για την εκ νέου αξιοποίηση των συμφερόντων της.

Επρόκειτο για μια επιχείρηση μεγάλης ολκής και η σκηνή της δεν είναι μόνο η ευρωπαϊκή αλλά η παγκόσμια. Απαιτούσε, λόγω του μεγέθους και της περιπλοκότητας της πάλης και των υποχρεώσεων που επέβαλλε, την αναδιάρθρωση του ιστορικού συνασπισμού, την υιοθέτηση μιας στρατηγικής πολέμου θέσεων τόσο στη θεωρία όσο και στην πράξη, στη φιλοσοφία, στην κουλτούρα, στην πολιτική, στη διπλωματία και στον πόλεμο: πόλεμο θέσεων «στον πόλεμο του ιστορικού υλισμού» (που απαιτούσε τόσο δραματικά πρωτοτυπία, εξυπνάδα, δημιουργικότητα, επιμονή, τόλμη και θάρρος). Απαιτούσε την αναζωογόνηση των εσωτερικών γραμμών, δηλαδή των σύνθετων στοιχείων της κοινωνίας που

είχαν υποστεί τη μεγαλύτερη αποσύνθεση, τη μεγαλύτερη παράλυση και εξάρθρωση. Γι' αυτό έπρεπε να αναμορφωθεί η αστική κοινωνία, το πνεύμα και το ήθος της διεύθυνσης, μέσω των οποίων είχε ασκηθεί η λειτουργία της ηγεμονίας, όπως επίσης και η δυναμική με την οποία είχε επιτευχθεί η ενότητα της αστικής τάξης με τις υπόλοιπες τάξεις, καθώς και η δυναμική της συναίνεσης των μαζών. Ο Croce θεωρούσε επιβεβλημένη μια ιδεολογική και πολιτιστική ανανέωση εν όψει της δυσφήμισης του φιλελευθερισμού, του θετικισμού και του καθολικισμού (που είχαν αποδείξει τη στειρότητά τους απέναντι στα νέα προβλήματα που προκάλεσαν οι αλλαγές στην παραγωγική διαδικασία). Η κρίση του εθνικού κράτους εμπόδιζε τη θυελλώδη εισβολή των νέων παραγωγικών δυνάμεων. Οι παλιές αντιλήψεις είχαν αποδειχθεί ανίκανες να θέσουν και να επιλύσουν ένα σύνολο ανόμοιων προβλημάτων που συσσωρεύονταν αργά και έπαιρναν εκρηκτικές διαστάσεις, απαιτώντας νέες ιδέες και νέες λύσεις για περίπλοκες καταστάσεις και διαφορετικούς τρόπους ζωής. Η φιλελεύθερη πρακτική, φανερά πια ξεπερασμένη, δεν έκανε τίποτα άλλο από το να επισπεύδει την αποσύνθεση και να οξύνει την κρίση.

Αλλά και σε ό,τι αφορά στις καινούργιες παραγωγικές δυνάμεις – το μέγεθος της ανάπτυξης και τις μορφές της οργάνωσής τους – αυτές είχαν ως πλαίσió τους τη διεθνή αγορά και σήμαιναν τη διεθνοποίηση της παραγωγικής διαδικασίας και της αξιοποίησης του κεφαλαίου. Έτσι, το εθνικό στοιχείο έγινε ένα ισχυρό εμπόδιο ακόμα και σε πολιτιστικό επίπεδο, προκαλώντας την εμφάνιση συναισθημάτων εθνικιστικής έξαρσης. Αυτή υπήρξε και η αιτία του σοβινιστικού χαρακτήρα των νοσηρών εκδηλώσεων των μικροαστικών μαζών, που υιοθέτησαν θεωρητικά τον ιστορισμό και ιδεολογικά το φασισμό, που άρχισε να ανθεί στο εμπλουτισμένο από την κρίση του εθνικού στοιχείου και από την εξάντληση του φιλελευθερισμού έδαφος: ο τρόμος ολόκληρων ομάδων που ένιωθαν να απειλούνται από μια καταστροφή. Πρόκειται για ομάδες, που μετά τον πόλεμο, επειδή δεν εκπληρώθηκαν οι πόθοι τους και δεν πραγματοποιήθηκαν οι προσδοκίες τους, αποτέλεσαν πρόσφορο έδαφος για την καλλιέργεια ποικίλων σεκτών και ανορθολογικών ιδεολογιών, όπως για παράδειγ-

μα, μεταξύ άλλων, η ακτουαλιστική φιλοσοφία της «αιώνιας επιστροφής», που επισπεύδει σαν καταλύτης τα φαινόμενα αποσύνθεσης και όξυνσης της κρίσης.

Συνοψίζοντας, η κρίση της περιόδου μεταξύ των δύο πολέμων είναι μια κρίση των παλαιών αντιλήψεων, των ιδεολογιών που δεν μπορούν να δώσουν ένα νόημα στη ζωή και μια διέξοδο στα συναισθήματα και στα πάθη. Έτσι λοιπόν, η σημασία του Croce ως «τονωτικού» για την ανάληψη όλων των καθηκόντων που ήταν ζωτικά για το ιστορικό ξεπέραςμα της κρίσης της αστικής τάξης, αποκαλύπτεται σε όλο της το μέγεθος, ακριβώς ως μια στρατηγική επιχείρηση κατά της κρίσης, που έδινε μια συνειδητή διέξοδο σε όλες τις δυνάμεις, που, ξεκινώντας από το αστικό στρατόπεδο και από τις παραδοσιακές τάξεις, επιχειρούσαν να βρουν λύσεις για την αντιμετώπιση της κρίσης. Πρόκειται για μια συνειδητή και εθελοντική επιχείρηση, ώστε να αρχίσει μια περίοδος παλινόρθωσης, βασισμένη σε μια εκ νέου αξιοποίηση του μετώπου του πολιτισμού, μεταρρύθμισης της φιλοσοφίας, της αστικής κοινωνίας και της πολιτιστικής ηγεμονίας της άρχουσας τάξης. Ο Croce αντιμετωπίζει με έναν πρωτότυπο και γόνιμο τρόπο το σύνολο των προβλημάτων που ανακύπτουν από τον αγώνα που ερέθιζε τις συνειδήσεις και χαλύβδωνε τις θελήσεις και που θα έπρεπε να λυθούν υπό την απειλή της καταστροφής (μιας καταστροφής που αντιμετωπιζόταν ως καταστροφή του δυτικού και χριστιανικού πολιτισμού).

Αυτό λοιπόν ήταν το έδαφος, πάνω στο οποίο παρουσιάστηκε η κροτσεική στιγμή του μοντέρνου ιδεαλισμού, της συγκρότησης του μετώπου της κουλτούρας, της δημιουργίας νέων ομάδων διανοουμένων υψηλής κουλτούρας, που δεν αδιαφορούσαν για τα μεγάλα προβλήματα. Συνεπώς, μια επιχείρηση «μεταμόρφωσης» τέτοιας ολκής δεν μπορούσε να μην αρχίσει από μια «παλινόρθωση στη θεωρία», από μια επανεμφάνιση του μοντέρνου ιδεαλισμού, η οποία θα αποτελούσε έναν τρόπο θέσης του συνόλου των προβλημάτων και επεξεργασίας μιας μεθοδολογίας, όχι αφηρημένης αλλά ως μεθόδου επίλυσης ειδικών και συγκεκριμένων προβλημάτων.

Η πρόθεση του Croce ήταν να επεξεργαστεί μια ηθική και

πολιτική αντίληψη που θα επέτρεπε τη συγκρότηση και την οργάνωση μιας καινούργιας ομάδας διανοουμένων, αναγκαίων για το διευθυντικό προσωπικό του κράτους, για την πολιτική και την αστική κοινωνία, εμφυσώντας τους τη συνείδηση του ανώτερου χαρακτήρα της αποστολής τους και την αξιοπρέπεια, ώστε να δημιουργήσουν μια ανώτερη αντίληψη και να αγωνίζονται για υψηλούς στόχους: την υπεράσπιση των απειλούμενων αξιών του δυτικού πολιτισμού. Μια τέτοια επιχείρηση πολιτιστικής δημιουργίας δεν ήταν δυνατόν να μην προσδιοριστεί και με αναφορά στο μέγιστο σημείο επέκτασης της μοντέρνας πολιτιστικής κίνησης που είχε πετύχει η φιλοσοφία της πράξης. Και αυτό ως συνέπεια της επεξεργασίας «της θεωρίας και της πρακτικής της ηγεμονίας» που εξέφρασε ο Λένιν, ο οποίος, με την ίδρυση του νέου κράτους, είχε επιτελέσει ένα φιλοσοφικό γεγονός, αφού είχε δημιουργήσει ένα μηχανισμό ηγεμονίας που θα μετέτρεπε τη φιλοσοφία της πράξης σε κανόνα πρακτικής συμπεριφοράς, σε «άμεση ιστορία», σε πραγματική ζωή. Διότι ο Λένιν, σύμφωνα πάντα με τον Gramsci, μεταρρύθμισε τον τρόπο του σκέπτεσθαι, του αισθάνεσθαι και του πράττειν των μεγάλων μαζών με μια έννοια ευρωπαϊκή και παγκόσμια, εφόσον η νέα ηθική τάξη της φιλοσοφίας της πράξης που αυτός εγκαινίασε διαθόθηκε μέσα από τους «πόρους της τάξης» σε παγκόσμια κλίμακα. Επρόκειτο για μια νέα φιλοσοφία, που είχε εμποτίσει σημαντικά τη συνείδηση των μαζών (που όμως διαδόθηκε υπό μορφή «θρησκείας»), που έδινε νέο νόημα στη ζωή, που οργάνωνε και προσανατόλιζε τις πράξεις, που αποτέλεσε μια ευρύτερη και βαθύτερη μεταρρύθμιση από τις προηγούμενες και που προκάλεσε τη δημιουργία μιας καινούργιας συλλογικής και λαϊκής θέλησης με τη συγκρότηση μεγάλων κοινωνικών και πολιτικών οργανώσεων των μαζών. Έπρεπε λοιπόν ο Croce να επιτεθεί και να κατατροπώσει μέχρις εξοντώσεως τη φιλοσοφία της πράξης, στο μέτρο που ο μαρξισμός συνιστούσε την ενεργό απορρόφηση και την υπέρβαση-κορύφωση – της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας – και κατέληγε σε μια πολιτιστική κίνηση που θα επιστέγαζε το οικοδόμημα του μοντέρνου πολιτισμού. Για τον Croce, που στις αρχές του αιώνα βρισκόταν πολύ κοντά στο μαρξισμό («υπήρξε ένας φιλόσοφος

της πράξης χωρίς να το ξέρει»), το πρόβλημα συνίστατο στη δυνατότητα να αρνηθεί τη φιλοσοφία της πράξης, αναθεωρώντας την και αναπτύσσοντάς την – στην κατεύθυνση του ιδεαλισμού – προς τις θέσεις της υποκειμενικής αντίληψης της πραγματικότητας, προς την κατεύθυνση δηλαδή μιας υποκειμενικής διαλεκτικής και προς τον ιστορισμό. Ήταν μια προσπάθεια να υποχρεωθεί η φιλοσοφία της πράξης σε μια οπισθοχώρηση προς τις πηγές της και προπάντων προς τον Χέγκελ (πηγές που η φιλοσοφία της πράξης είχε υιοθετήσει και ξεπεράσει). Έτσι λοιπόν, η παλινόρθωση στο πεδίο της φιλοσοφίας σήμαινε τη δυνατότητα μιας αντίστροφης σύνθεσης, δηλαδή μιας τεχνητής αποσύνθεσης της κίνησης, μέσω της οποίας γεννήθηκε και αναπτύχθηκε ο μαρξισμός. Ο Croce επεδίωκε να αντιστρέψει την πορεία, που ξεκινώντας από τον Χέγκελ είχε καταλήξει μέσω μιας διαλεκτικής διαδικασίας απορρόφησης-υπέρβασης σε μια νέα φιλοσοφία. Με άλλα λόγια, ο Croce θα τοποθετούσε εκ νέου τον άνθρωπο «πάνω στο κεφάλι του», παρ' όλο που ο μαρξισμός τον είχε κάνει να περπατάει με τα πόδια του. Επεδίωκε, διαμελίζοντας τη φιλοσοφία της πράξης, να αναστήσει τον Χέγκελ, να οπισθοχωρήσει στη «θέση» και να μετατρέψει το μαρξισμό σε «ρεαλιστικό ιστορισμό», σε μια «κατακερματισμένη αντίθεση», που θα απέβαινε εξελικτικά απλώς διαφορετική και όχι αντίθετη με τη «θέση». Θέση που από την πλευρά της θα αποτελούσε τη μοναδική ώθηση της ιστορίας. Έτσι ο μαρξισμός θα μετεξελισσόταν σε αντίθεση που διατηρεί εξ ολοκλήρου τη θέση. Αυτό σημαίνει ότι αντιλαμβανόμαστε την κίνηση ως διατήρηση του παρελθόντος ή ως μια μηχανική και τεχνητή εξέλιξη: μια επανάληψη της θέσης επ' άπειρον. Ο Croce ήθελε να πετύχει την καταστροφή της φιλοσοφίας της πράξης στο πλαίσιο μιας ευρωπαϊκής πολιτιστικής κίνησης: του μοντέρνου ιδεαλισμού.

Με αυτή την απόπειρα επαναφοράς της φιλοσοφίας της πράξης στην εγγελιανή στιγμή της κλασικής φιλοσοφίας επιχειρούνταν ουσιαστικά μια επιστροφή στην εποχή της Γαλλικής Επανάστασης και της αντεπανάστασης. Εγχείρημα καθαρά εικονολογικό, αν ο Croce, στην απόπειρά του να εξουδετερώσει τη φιλοσοφία της πράξης, δεν αναγκαζόταν να ξεκινήσει ακριβώς από αυτήν, με

αποτέλεσμα να καταλήξει στο ρεαλισμό – και ρεαλισμός σημαίνει έκφραση πραγματικών προβλημάτων – πράγμα που του επέτρεψε να φτάσει με μεγαλύτερη διαίσθηση σε πιο ολοκληρωμένες διατυπώσεις, οι οποίες κατέστησαν δυνατή την καταστροφή προκαταλήψεων και επέτρεψαν την εισαγωγή μιας αυθεντικής προβληματικής, η οποία, εφόσον είναι πραγματική, απαιτεί κάποια λύση: το ζήτημα του μετώπου της κουλτούρας ή, πράγμα που είναι το ίδιο, το πεδίο της ηγεμονίας. Επρόκειτο, με άλλα λόγια, για το πρόβλημα του κράτους σε ευρεία έννοια, για το ρόλο των διανοουμένων, για την ταυτότητα φιλοσοφίας και ιστορίας και για την αντίληψη της ιστορίας ως ιστορίας της ελευθερίας. Αν και αυτός ο αγώνας έμοιαζε με μάχη ενάντια σε ανεμόμυλους, ωστόσο αυτά τα προβλήματα – παρά τη χυδαία μαρξιστική ορθοδοξία – δεν ήταν καθόλου ξένα προς τη φιλοσοφία της πράξης και (όπως αποδεικνύεται από το γεγονός ότι ο Croce διηύθυνε φιλοσοφικά τα αναθεωρητικά ρεύματα) έδωσαν νέα ώθηση στη φιλοσοφία της πράξης που από την πλευρά της αναβάθμιζε στρατηγικά το μέτωπο της κουλτούρας: αναπτύχθηκε η θεωρία και συνεπώς η πράξη της ηγεμονίας, ενώ η ίδρυση του σοβιετικού κράτους δημιουργούσε μια νέα πνευματική και ηθική τάξη. Για τον Croce λοιπόν, μεσούσης της κρίσης και της αποσύνθεσης όλων των ηθικών μετώπων, αυτό ήταν ακριβώς εκείνο που έπρεπε να αντιμετωπιστεί, να απομονωθεί και να καταστραφεί. Η εξολόθρευση της φιλοσοφίας της πράξης σήμαινε ταυτόχρονα θεωρητικό ρεβιζιονισμό και πρακτική παλινόρθωση, δηλαδή θεωρητικοπρακτική (πολιτική) καταστροφή του μαρξισμού ως θεωρίας και διάλυση του σοβιετικού κράτους και του διεθνούς κομμουνιστικού κινήματος. Το θεωρητικο-πολιτικό εγχείρημα του Croce να εγκαινιάσει μια περίοδο παλινόρθωσης υπήρξε, κατά τον Gramsci, μια στάση εσκεμμένη, ώστε όλες εκείνες οι ομάδες που κινούνταν στα τυφλά να συνειδητοποιήσουν τους στόχους και τα καλύτερα δυνατά μέσα για την εγκαθίδρυση μιας ιστορικής κατάστασης παλινόρθωσης που θα επέτρεπε στις κυρίαρχες τάξεις να συγκρατήσουν την επέλαση της ευρωπαϊκής επανάστασης, να απορροφήσουν όσο το δυνατόν πιο γρήγορα και αποτελεσματικά τις διαβρωτικές συνέπειες της κρίσης του κράτους και να αποκαταστήσουν την

ηγεμονία της αστικής κουλτούρας. Έπρεπε να εγκαινιαστεί μια περίοδος παλινόρθωσης, ανάλογης σημασίας με την αντίδραση της παλιάς άρχουσας τάξης στην αποφασιστική και ριζοσπαστική ορμή των ιακωβίνων, μιας παλινόρθωσης ως αντίδραση στην κρίση ηγεμονίας, που έτεινε, μέσα σε ορισμένα όρια, στην απορρόφηση της κρίσης, ενσωματώνοντας μερικά από τα όπλα του αντιπάλου, υιοθετώντας, από μια διαφορετική ταξική προοπτική, μέρος από το πρόγραμμα και από τα αιτήματά του (ακριβώς όπως συνέβη στην Αναγέννηση με τη Μεταρρύθμιση και όπως συντέλεστηκε στην Ευρώπη μετά από τα γεγονότα του 1789 και τη ναπολεόντεια επέκταση). Για τον Gramsci δεν ήταν τυχαίο το ότι ο Croce ξεκινούσε τις ιστορίες του μετά το 1815 τη μία και μετά το 1870 την άλλη (μετά το πέρας των μαχών), δηλαδή από την «ηθικοπολιτική» φάση του κράτους και από τη μεγαλύτερη επέκταση της κουλτούρας και τη συγκρότηση του περίπλοκου συνόλου των εποικοδομημάτων. Όχι ότι δεν αναγνώριζε την ύπαρξη μιας φάσης αιματηρών συγκρούσεων. Γι' αυτόν με τη βία και τη δύναμη δεν ήταν δυνατόν να κάνει κανείς «ηθικοπολιτική ιστορία» – πράγμα που για τον Croce δεν σήμαινε παρά απλώς ιστορία: αν η ιστορία ταυτίζεται με την ελευθερία, τότε η ιστορία δεν μπορεί παρά να είναι «ιστορία ηθικοπολιτική». Ο Croce υποστασιοποιεί έτσι τη στιγμή της ηγεμονίας (καθαιρώντας και αποκλείοντας τη στιγμή της βίας και της αθλιότητας, παραποιώντας την πραγματικότητα μέχρι σημείου να τη μετατρέψει σε αγνώριστη καρικατούρα, εξωραϊζοντάς την τεχνητά) και εξαφανίζει την πραγματική, την ολοκληρωμένη ιστορία. Την ιστορία, στο πλαίσιο της οποίας συνυφαίνονται η αναγκαιότητα και η ελευθερία, όπου το πνεύμα και η βία ενώνονται αναγκαστικά, διότι ιστορία σημαίνει ζωή, είναι πάντα ορθολογισμός και ανορθολογισμός, ανάγκη και αυθαιρεσία, αδυναμία και δύναμη.

2. Ο φιλοσοφικός πυρήνας της ηγεμονίας

Το γεγονός ότι ο Croce υπήρξε «ένας φιλόσοφος της πράξης χωρίς να το ξέρει», το ότι ανήκε στο ρεβιζιονιστικό ρεύμα, είχε

συνέπειες και για την ίδια του τη φιλοσοφία, αν και ο ίδιος το αρνείται. Έστω και αν επιχειρεί μια συντριπτική κριτική του μαρξισμού ξεκινώντας από τις ίδιες του τις αντιλήψεις, αυτό που κάνει στην πραγματικότητα είναι, σύμφωνα με τον Gramsci, να τον «μεταφράζει» στο μετεγελιανό ρεύμα του σύγχρονου ιδεαλισμού. Ξεκινώντας από την ιδιόρρυθμη αντίληψη περί διαλεκτικής που αυτό συνεπάγεται και που είναι χαρακτηριστική του ιδεαλισμού της παλινόρθωσης, των μετριοπαθών διανοουμένων της «παθητικής επανάστασης» του περασμένου αιώνα (και του φασισμού), η φιλοσοφία του Croce αποτελεί συγκεκριμένα μια «μετάφραση» του μαρξισμού, εφόσον εναντιώνεται ευθέως και ρητώς στη μαρξική προβληματική και της δίνει συγκεκριμένες απαντήσεις αλλά υπό όρους παθητικής επανάστασης και παλινόρθωσης. Η φιλοσοφία του Croce δεν είναι οποιαδήποτε φιλοσοφία απέναντι στον ιστορικό υλισμό: εκτός του ότι αποτελεί το ύψιστο σημείο στο οποίο έφτασε η αστική κουλτούρα στα τέλη και στις αρχές του αιώνα, έχει ιδιαιτερότητες που της δίνουν πρακτική αξία. Αυτό συνίσταται κυρίως στο γεγονός ότι ο Croce μεταφράζει εκ νέου την καινούργια φιλοσοφία σε ιδεαλιστική φιλοσοφία μέσω της ίδιας της της θεματικής. Εξ ου και η κριτική του στο *Κεφάλαιο* και η θεωρία του περί «ηθικοπολιτικής ιστορίας» ως απάντηση στη θεωρία των εποικοδομημάτων. Εφόσον ο Croce βαδίζει στο δρόμο της φιλοσοφίας της πράξης ανάποδα, θα πρέπει τότε (για λόγους που ήδη είδαμε) να γυρίσουμε πίσω, θα πρέπει να τον «μεταφράσουμε» στους όρους του ιστορισμού, όχι πια του θεωρητικού αλλά του «απόλυτου» της θεωρίας της πράξης.

Αυτός θα ήταν ο μόνος «ιστορικά γόνιμος» δρόμος για να ξαναφέρουμε τη θεωρία της πράξης στο ύψος των τωρινών περιστάσεων της ανάπτυξης του κεφαλαίου. Η αποδυνάμωση και ο εκχυδαϊσμός του μαρξισμού, για τους λόγους που εξηγεί ο Gramsci, και που δικαιολογούν την πολεμική του εναντίον του Μπουχάριν, είναι ανάγκη να ξεπεραστούν, μετατρέποντας για μια ακόμη φορά τον ιδεαλισμό σε αρχή και θεμέλιο της νέας φιλοσοφίας («για την εποχή μας, για τις γενιές μας»). Αυτός ο τρόπος ανάπλασης του μαρξισμού είναι ο μόνος ιστορικά γόνιμος, διότι ο ιδεαλισμός, στην πιο εξελιγμένη του μορφή, εκφράζει τα

τωρινά προβλήματα από αστική άποψη, αυτά δηλαδή που για τον μαρξισμό δεν αποτελούν τίποτα άλλο παρά τα προβλήματα που θέτει η εξέλιξη της πάλης, τα οποία είναι κατ' ανάγκη πιο πολύπλοκα από όσο ήταν κατά τη στιγμή της εμφάνισής τους και από τα οποία θα προκύψουν οι λύσεις. «Εκ νέου μετάφραση» του ιδεαλισμού σημαίνει για τον Gramsci ότι στην εποχή μας το «να είσαι κληρονόμος της γερμανικής κλασικής φιλοσοφίας θα πει να είσαι κληρονόμος της φιλοσοφίας του Croce, που αντιπροσωπεύει την παγκόσμια σύγχρονη στιγμή της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας». Έτσι, η φιλοσοφία της πράξης θα ξαναγίνει ζωή. Γι' αυτό «είναι ανάγκη να ξεκαθαρίσουν οι λογαριασμοί με τη φιλοσοφία του Croce» (QC, σ. 1234).

Το έργο μετατόπισης της φιλοσοφίας της πράξης στο επίπεδο των πολύπλοκων απαιτήσεων της παρούσας εποχής περατούται εφόσον, για μια ακόμη φορά, αυτή παρουσιάζεται ως «κληρονόμος της κλασικής φιλοσοφίας», με την έννοια της ταύτισης μεταξύ φιλοσοφίας και ιστορίας, δηλαδή με την έννοια που της δίνει ο Ένγκελς στο έργο του *O Ludwig Feuerbach και το τέλος της κλασικής γερμανικής φιλοσοφίας*. Μόνο δηλαδή αν κατανοηθεί ότι η εμφάνιση του μαρξισμού δεν υπήρξε ένα γεγονός τετελεσμένο και τελειωτικό, αλλά ότι αποτελεί μια συνεχή ανακατασκευή, με αφετηρία τις δεδομένες ιστορικές συνθήκες και σύμφωνα με τις αρχές που αυτές οι συνθήκες επιβάλλουν στο προλεταριάτο και στην αστική τάξη. Πρόκειται για μια αστική τάξη που η λογική της είναι συγκροτημένη κατά τον πιο συνεπή τρόπο από την ιδεαλιστική φιλοσοφία και που, σύμφωνα με τις αρχές του μαρξισμού, δεν μπορεί παρά να εκφράζει το χειροπιαστό παρόν. Η ανάπλαση του μαρξισμού λοιπόν σημαίνει για μια ακόμη φορά τη μεταμόρφωση του κόσμου από τη φιλοσοφία, τη μετεξέλιξη της θεωρίας σε πρακτική. Σημαίνει να κληρονομήσουν οι μάζες, μέσω της πολιτικής, την κλασική φιλοσοφία, μετατρέποντάς την σε *μαζική κουλτούρα*. Η κριτική στον Croce αποκτά νόημα μόνο αν αντιμετωπιστεί ως φορέας αυτής της ανάπλασης του μαρξισμού, ως πρακτική κληρονομιά της φιλοσοφίας, ξεπερνώντας όσα μέχρι τώρα συνεισέφεραν οι ιδρυτές της και ο Λένιν.

Αυτός είναι ο λόγος για τον οποίο η μελέτη και η κριτική

στον Croce, αλλά επίσης και στον Μπουχάριν, αποτελεί το σημείο εκκίνησης, την προϋπόθεση για την «πραγματοποίηση της φιλοσοφίας», για τη δημιουργία μιας νέας κουλτούρας, νοούμενης ως ενότητας φιλοσοφίας και πολιτικής. Μέρος της εργασίας που περιέχεται στα δύο φιλοσοφικά τετράδια είναι αφιερωμένο στην ανάπτυξη αυτού του σημείου: στον εμπλουτισμό της φιλοσοφίας της πράξης ως όρου για τη δημιουργία μιας νέας ολοκληρωμένης κουλτούρας που να αποτελεί «μια ενότητα φιλοσοφίας και πολιτικής ή θεωρίας και πράξης» και, με αυτή την έννοια, μιας διαλεκτικής ενότητας της ως τώρα υπάρχουσας κουλτούρας, των υψηλότερων στιγμών της: «[...] που να έχουν τα μαζικά χαρακτηριστικά της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης και του γαλλικού Διαφωτισμού, όπως επίσης και τα χαρακτηριστικά του κλασικισμού του ελληνικού πολιτισμού και της ιταλικής Αναγέννησης, μιας κουλτούρας που, με τα λόγια του Carducci, να ενώνει τον Μαξιμιλιανό Ροβεσπιέρο και τον Immanuel Kant, την πολιτική και τη φιλοσοφία μέσα στην εσωτερική διαλεκτική ενότητα μιας κοινωνικής ομάδας, όχι μόνο γαλλικής ή γερμανικής αλλά ευρωπαϊκής και παγκόσμιας» (QC, σ. 1233).

Όμως ο Croce έχει «πρακτική αξία» και από μίαν άλλη άποψη, πιο ακριβή και συγκεκριμένη – που αποτελεί άλλη μια προϋπόθεση του μαρξισμού του Gramsci –, και αυτή είναι το γεγονός ότι με τη θεωρία της «ηθικοπολιτικής ιστορίας» δίνει έμφαση στη μελέτη της κουλτούρας του κράτους, της φιλοσοφίας και της ιδεολογίας ως στοιχείων της πολιτικής κυριαρχίας, τονίζοντας συνάμα τη λειτουργία των *διανοουμένων* στη ζωή του κράτους και της αστικής κοινωνίας. Με δυο λόγια, στη σημασία που προσδίδει ο Croce στην *ηγεμονία*, η οποία για το μαρξισμό αποτελεί την αναγκαία μορφή ενός συγκεκριμένου ιστορικού συνασπισμού. Δεν έχει σημασία που η θεωρία του της ιστορίας «υποστασιοποιεί μηχανικά και αυθαίρετα τη στιγμή της ηγεμονίας». Έχει αξία καθώς αποτελεί «εμπειρικό κανόνα ιστορικής ερμηνείας».

3. Η παθητική επανάσταση

Από το διπλό πλαίσιο που αποτελείται από την κριτική της μετεγελιανής παλινόρθωσης του Croce και του εκχυδαϊσμένου μαρξισμού του Μπουχάριν, αναφύονται στα *Τετράδια της φυλακής* τόσο η παθητική επανάσταση (θεωρία της ιστορίας που αντιστοιχεί στη «διαλεκτική των διαφορών» του Croce) όσο και η θεωρία της ηγεμονίας, η αντίθεση της «ηθικοπολιτικής» ιστορίας του Croce και η υπέρβαση της λενινιστικής θεωρίας της επανάστασης.

Το εγχείρημα ωστόσο της εννοιακής επεξεργασίας που επιχειρείται στα *Τετράδια* (συγκεκριμένα στα τετράδια 10 και 11) θα ήταν αδύνατο να κατανοηθεί, και πολύ λιγότερο να στηριχτεί, χωρίς τη γνώση και την κατανόηση της έννοιας της παθητικής επανάστασης, όπως την εννοεί ο Gramsci: αναπτύσσοντας το λενινισμό ως ανάλυση των καταστάσεων ή αναπτύσσοντας τη συγκεκριμένη μελέτη του «συσχετισμού δυνάμεων που δρουν στην ιστορία» (το κατεξοχήν πολιτικό ζήτημα)², η κατηγορία της παθητικής επανάστασης προσδιορίζεται ως το πρόβλημα της σχέσης μεταξύ δομής και εποικοδομήματος και έτσι εντοπίζεται στο «πεδίο των αρχών της *Εισαγωγής*» (εννοείται της μαρξικής εισαγωγής του 1859).

Έτσι λοιπόν, είναι στις δύο σημαντικότερες σημειώσεις περί

2. «Ανάλυση των καταστάσεων: συσχετισμός δυνάμεων. Είναι το πρόβλημα των σχέσεων μεταξύ δομής και εποικοδομήματος που πρέπει να διατυπωθεί επακριβώς και να λυθεί για να φτάσουμε σε μια σωστή ανάλυση των δυνάμεων που δρουν στην ιστορία μιας συγκεκριμένης περιόδου και να προσδιορίσουμε τη σχέση τους. Είναι ανάγκη να κινηθούμε ανάμεσα σε δύο αρχές: στην αρχή εκείνη, σύμφωνα με την οποία καμιά κοινωνία δεν θέτει στον εαυτό της καθήκοντα, για την επίλυση των οποίων δεν υπάρχουν ήδη οι αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες ή τουλάχιστον δεν βρίσκονται στο στάδιο της εμφάνισης και της ανάπτυξής τους· και στην αρχή, σύμφωνα με την οποία καμιά κοινωνία δεν αποσυντίθεται και δεν μπορεί να αντικατασταθεί αν δεν έχουν εξελιχθεί προηγουμένως όλες οι μορφές ζωής που υπονοείται ότι εμπεριέχονται στις σχέσεις της. Από τη σκέψη πάνω σε αυτούς τους δύο κανόνες, μπορεί να φτάσει κανείς στην ανάπτυξη μιας ολόκληρης σειράς άλλων αρχών ιστορικής μεθοδολογίας» (QC. 13, σ. 1759) [Βλ. ελλ. έκδοση: Αντόνιο Γκράμσι, *Για τον Μακιαβέλη, για την πολιτική και για το σύγχρονο κράτος*, μτφρ. Φ.Κ., Ηριδανός, Αθήνα χ.χ., σσ. 78-79].

πολιτικής, που ο Gramsci επιχειρεί να προσδιορίσει την παθητική επανάσταση και συγχρόνως να καθιερώσει «μεθοδολογικά κριτήρια ιστορικής ανάλυσης» σύμφωνα με το συσχετισμό δυνάμεων μεταξύ των τάξεων, που «μετριέται με το βαθμό συνειδητοποίησης ή, πράγμα που είναι το ίδιο, με το βαθμό οργανωτικής ανάπτυξης καθεμιάς από αυτές»³.

Αν τα παραπάνω είναι σημαντικά ως κλειδί για την ανάπτυξη της πολιτικής ανάλυσης, όπως ήδη είπαμε, είναι στο φιλοσοφικό πεδίο που μπορεί να κατανοηθεί η παθητική επανάσταση ως βασικό στοιχείο της φιλοσοφίας της πράξης, από όπου ξεκινούν όλα τα υπόλοιπα ζητήματα, δηλαδή «το πώς γεννιέται το κίνημα πάνω στη βάση της δομής». Παρουσιάζοντας έτσι τις αρχές της *Εισαγωγής* ως διαλεκτική σχέση μεταξύ δομής και εποικοδομηματος (ως παθητική επανάσταση), καθίσταται δυνατό να εξαλειφθεί ο μηχανικισμός, όπως και «κάθε ίχνος θαύματος»⁴.

Αν όμως είναι αναγκαίο να αναλύσουμε τη δομή σε συνάρτηση με την κίνηση διατήρησης-ανανέωσης και συσχετισμού των δυνάμεων, όπου οι μεν πασχίζουν να γεννηθούν και οι δε δεν εξαντλούνται ακόμη, αν αυτή είναι το πρώτο επίπεδο της πραγματικότητας και, ως εκ τούτου, της γνώσης, το ουσιώδες, αν και σχε-

3. «Η έννοια της παθητικής επανάστασης πρέπει να συνάγεται αυστηρά από δύο αρχές [...]. Είναι ανάγκη πρώτα να αναπτυχθούν κριτικά σε όλο το μέγεθός τους και να εκκαθαριστούν από κάθε υπόλειμμα μηχανικισμού και μοιρολατρίας. Έτσι λοιπόν, πρέπει να συσχετίζονται με την περιγραφή των τριών βασικών στιγμών (του συσχετισμού των δυνάμεων), μέσω των οποίων μπορεί να διακριθεί μια κατάσταση ή μια ισορροπία δυνάμεων [...]» (QC, 15, σ. 1774). [Βλ. ελλ. έκδ. Αντόνιο Γκράμισι, *Για τον Μακιαβέλη, για την πολιτική, για το σύγχρονο κράτος*, σελ. 128].

4. Το «βασικό στοιχείο: πώς γεννιέται η ιστορική κίνηση πάνω στη βάση της δομής [...] αυτό είναι το κρίσιμο σημείο όλων των ζητημάτων που ανέκυψαν σε σχέση με τη φιλοσοφία της πράξης και, χωρίς να λυθεί αυτό, δεν είναι δυνατό να λυθεί και το άλλο, εκείνο των σχέσεων μεταξύ της κοινωνίας και της “φύσης” [...]. Οι δύο προτάσεις της *Εισαγωγής* στην *Κριτική της πολιτικής οικονομίας* [...] θα έπρεπε να αναλυθούν σε όλο τους το μέγεθος και τις συνέπειες. Μόνο σε αυτό το έδαφος είναι δυνατό να εξαλειφθεί κάθε μηχανικισμός και κάθε ίχνος δεισιδαιμονικού “θαύματος”, πρέπει να τεθεί το πρόβλημα του σχηματισμού των ενεργών πολιτικών ομάδων και, σε τελευταία ανάλυση, ακόμη και το πρόβλημα του ρόλου των μεγάλων προσωπικοτήτων στην ιστορία» (QC 11, σελ. 1422). [Βλ. ελλ. έκδ., Αντόνιο Γκράμισι, *Ιστορικός υλισμός*, μτφρ. Τ. Μυλωνόπουλος, Οδυσσέας, Αθήνα 1973, σσ. 193-194].

τιζόμενο με την εν λόγω κίνηση, βρίσκεται αλλού: το ουσιώδες είναι η «κάθαρση» ή η συνείδηση – στο εποικοδόμημα – της σύγκρουσης που υπάρχει στη δομή και της ανάγκης να λυθεί⁵. Τη διαλεκτική ανάπτυξη ή την ιστορική διαδικασία τότε πρέπει να την τοποθετήσουμε ανάμεσα σε αυτά τα δύο σημεία της *Εισαγωγής*.

Όμως, η σχέση μεταξύ δομής και εποικοδομήματος ως περιεχόμενο της παθητικής επανάστασης, από την οποία «απορρέουν αυστηρά οι αρχές της πολιτικής επιστήμης» του Gramsci, είναι επίσης το ζήτημα της ίδιας της ηγεμονίας. Η πολιτική επιστήμη είναι, κατά πρώτο λόγο, για τον Gramsci, η αρχή της ηγεμονίας που απορρέει από τη σχέση δομής-εποικοδομήματος. Γι' αυτόν ακριβώς το λόγο ο Gramsci επανεκτιμά το πολιτιστικό μέτωπο και μελετά «το πολιτικό ζήτημα των διανοουμένων» σε σχέση με το αστικό κράτος (από την εμφάνισή του μέχρι το «διευρυνθέν» κράτος του αμερικανισμού). Το πολιτικό ζήτημα των διανοουμένων είναι, ακριβώς όπως και το θέμα της ηγεμονίας, συνυφασμένο με τη νέα κοινωνική τάξη, με το νέο κράτος. Έτσι, η αντίληψη ή η ακριβής διάρθρωση της ανάγνωσης της «πιο αυθεντικής πηγής του ιστορικού υλισμού» (οι αρχές του 1859) αποτελούν τη βάση για μια πρωτότυπη θεωρία του διανοουμένου και της ηγεμονίας.

Ο Gramsci, επανεκτιμώντας αυτά τα ζητήματα, αναπτύσσει μια θεωρία της υποκειμενικότητας που του επιτρέπει να φτάσει σε ένα καινούργιο επίπεδο της φιλοσοφίας της πράξης, μέσω της

5. «Μπορεί να χρησιμοποιηθεί ο όρος “κάθαρση” για να υποδεχθεί η μετάβαση από την καθαρά οικονομική στιγμή (ή την εγωιστική-εμπαθή) στην ηθικοπολιτική στιγμή, δηλαδή στην ανώτερη επεξεργασία της δομής σε εποικοδόμημα στη συνείδηση των ανθρώπων. Αυτό σημαίνει επίσης τη μετάβαση από το “αντικειμενικό στο υποκειμενικό” και από την “αναγκαιότητα στην ελευθερία”. Η δομή, από εξωτερική δύναμη που συντρίβει τον άνθρωπο, τον αφομοιώνει και τον καθιστά παθητικό, μεταμορφώνεται σε μέσο ελευθερίας, σε όργανο για τη δημιουργία μιας νέας ηθικοπολιτικής μορφής, σε απαρχή νέων πρωτοβουλιών. Ο καθορισμός της “στιγμής της κάθαρσης” γίνεται έτσι, κατά τη γνώμη μου, η αφετηρία για ολόκληρη τη φιλοσοφία της πράξης. Η διαδικασία της κάθαρσης συμπίπτει με την αλυσίδα των συνθέσεων που προέκυψε από τη διαλεκτική ανάπτυξη. Ας έχουμε κατά νου πάντοτε τα δύο σημεία, μεταξύ των οποίων ταλαντεύεται η εν λόγω διαδικασία: ότι καμιά κοινωνία δεν θέτει στον εαυτό της προβλήματα, για τη λύση των οποίων δεν υπάρχουν ή δεν εμφανίζονται οι αναγκαίες και επαρκείς συνθήκες, και ότι καμιά κοινωνία δεν εξαφανίζεται πριν εκφράσει όλο το δυναμικό περιεχόμενό της» (QC, 10, σελ. 1244). [Βλ. ελλ. έκδ., Αντόνιο Γκράμσι, *Ιστορικός υλισμός*, σσ. 75-6].

πολεμικής στο δικό του στρατόπεδο, αλλά προπάντων κάνοντας το πιο περίτεχνο ρεύμα της ιδεαλιστικής ιδεολογίας μια ιδιαίτερη πλευρά της θεωρίας των εποικοδομημάτων, μετατρέποντάς το σε όργανο σκέψης⁶.

Οι επεξεργασίες των σημειώσεων του δέκατου τετραδίου περιέχουν τα θεμελιώδη στοιχεία της θεωρίας της ιστορίας του Gramsci και συγχρόνως μία από τις σημαντικότερες καινοτομίες που εισήχθησαν στο μαρξισμό. Ο Gramsci, στηριγμένος στη μεθοδολογία της αλληλοσυσχετιζόμενης ανάλυσης του φιλοσοφικού, ιστορικού και πολιτικού επιπέδου, επιχειρεί να κατανοήσει το πολύπλοκο φαινόμενο της εμφάνισης και της δημιουργίας του αστικού κόσμου μετά από τη Γαλλική Επανάσταση. Αυτό που κάνει στην πραγματικότητα είναι να θέτει στον εαυτό του το πρόβλημα ενός ιστορικού γεγονότος που προέκυψε από μια δομική τάση, την τάση μιας κοινωνικής τάξης, και να ερευνά το πώς αυτή η τάση συγκεκριμενοποιείται σε ένα πολιτικό κίνημα που κορυφώνεται στη δημιουργία ενός νέου κράτους, που με τη σειρά του αποτελεί τη μορφή ενός νέου παραγωγικού κόσμου. Αναλύει συνεπώς τη μετατροπή μιας κοσμοαντίληψης (φιλοσοφία), σύμφυτης σε μια ταξική στάση, σε πρακτική, σε πολιτική.

Ανάμεσα στα θεμελιώδη στοιχεία, στα οποία επικεντρώνεται η έρευνα, διακρίνονται τρεις πλευρές που ο Gramsci θα αναπτύξει:

1. το ιστορικό νόημα της Γαλλικής Επανάστασης και η σχέση της με την ίδρυση των σύγχρονων κρατών·

2. ο ρόλος των διανοουμένων στη σχέση τους με το κράτος, διανοουμένων ως υποτιθέμενης «ενσάρκωσης του απόλυτου» που ωθεί την κοινωνική εξέλιξη· και

6. «Η πρόταση που περιέχεται στην Εισαγωγή στην *Κριτική της πολιτικής οικονομίας*, ότι δηλαδή οι άνθρωποι συνειδητοποιούν τις συγκρούσεις της δομής στο πεδίο των ιδεολογιών, πρέπει να θεωρηθεί ως ισχυρισμός επιστημολογικής και όχι απλώς ψυχολογικής και ηθικής αξίας. Από αυτό προκύπτει ότι η θεωρητικο-πρακτική αρχή της ηγεμονίας έχει επίσης και επιστημολογική σημασία και ότι, συνεπώς, σε αυτό το πεδίο πρέπει να αναζητηθεί η μέγιστη θεωρητική συμβολή του Plich στη φιλοσοφία της πράξης. Ο Plich ανέπτυξε τη φιλοσοφία ως φιλοσοφία, εφόσον προκάλεσε την πρόοδο της πολιτικής θεωρίας και πρακτικής (QC, 10, σσ. 1249-50). [Βλ. ελλ. έκδ., Αντόνιο Γκράμσι, *Ιστορικός υλισμός*, σσ. 74-5].

3. όλα αυτά, για να τεθεί το ερώτημα: από αυτή την ανάλυση για την ίδρυση του σύγχρονου κράτους ως αντανάκλαση και αντίδραση στη Γαλλική Επανάσταση είναι δυνατόν να εξαχθεί κάποιος «κανόνας ιστορικής ερμηνείας»;

Με άλλα λόγια: η φροντίδα του Gramsci είναι να δει αν από το στοχασμό πάνω στην πολιτική φιλοσοφία μιας ορισμένης ιστορίας θα είναι δυνατό να διατυπωθούν ορισμένοι κατευθυντήριοι νόμοι, που θα επιτρέψουν την κατανόηση του χαρακτήρα των κοινωνικών τάξεων και του σύγχρονου κράτους. Το πρώτο σημαντικό γεγονός που πρέπει να ερευνηθεί είναι η Γαλλική Επανάσταση ως έκρηξη, «ως ριζική και βίαιη μεταλλαγή των κοινωνικών και πολιτικών σχέσεων». Συνδεδεμένο με το προηγούμενο υπάρχει και ένα δεύτερο στοιχείο, δηλαδή η αντίσταση που προέκυψε εναντίον της στις άλλες χώρες και η διάδοσή της από τους «πόρους» των κοινωνικών τάξεων σε όλη την Ευρώπη. Ένα τρίτο σημαντικό στοιχείο που πρέπει να εξεταστεί σε αυτή την τάξη πραγμάτων είναι οι πόλεμοι της Γαλλίας, πρώτα για να αμυνθεί, για να μην πνιγεί, και στη συνέχεια για να διαμορφώσει μια ηγεμονία «με την τάση να σχηματίσει μια παγκόσμια αυτοκρατορία».

Αν αυτά είναι τα στοιχεία που πρέπει να ληφθούν υπόψη σε ό,τι αφορά στο γαλλικό κράτος στις σχέσεις του με τα λοιπά κράτη, από την πλευρά τους ακολουθούν «μεταλλαγές» που οδηγούν στην εμφάνιση των σύγχρονων κρατών, μεταλλαγές που θα εκφραστούν σε ιστορικά γεγονότα και που θα αποτελέσουν τον πυρήνα της παθητικής επανάστασης: ο τρόπος με τον οποίο σε αυτές τις χώρες αναστατώνεται η παλιά τάξη και εγκαθιδρύεται μια νέα, όχι όμως με τον πληβείο τρόπο των ιακωβίνων.

Κατά πρώτο λόγο έχουμε τις εθνικές εξεγέρσεις ενάντια στη γαλλική ηγεμονία, τους πολέμους μέσω των οποίων γεννιούνται τα σύγχρονα κράτη κατά διαδοχικά μικρά «κύματα» και «όχι μέσω επαναστατικών εκρήξεων, όπως στην περίπτωση της Γαλλικής Επανάστασης». Πόλεμοι που επιτρέπουν την άνοδο των αστικών τάξεων, πράγμα που στη Γαλλία συντελέστηκε «φυσιολογικά» με τη συμμετοχή τόσο των αγροτικών όσο και των μαζών των πόλεων. Τα διαδοχικά όμως κύματα δεν αποτελούν μικρές επαναστά-

σεις, αλλά διαδικασίες που συνίστανται σε ένα συνδυασμό ταξικής πάλης με «επεμβάσεις εκ των άνω», στο στυλ της πεφωτισμένης μοναρχίας και των εθνικών πολέμων, «με επικράτηση αυτών των δύο τελευταίων». Το χαρακτηριστικό αυτής της διαδικασίας εκσυγχρονισμού του κράτους είναι ο συνδυασμός αμυντικών ή εθνικοαπελευθερωτικών (ανεξαρτησία) πολέμων, στους οποίους πρωταγωνιστούσε η αστική τάξη επικεφαλής των μαζών, και όχι τόσο ως αποτέλεσμα της εσωτερικής ταξικής πάλης, όπως συνέβη στη Γαλλία (όπου η ταξική πάλη εξακολουθεί να αποτελεί το πλαίσιο της διαδικασίας). Εδώ όμως, η πάλη των τάξεων παίρνει «ελαστικές μορφές», τύπου Παλινόρθωσης: μια κατάλληλη πολιτική μορφή, που επιτρέπει στην αστική τάξη να φτάνει στην εξουσία «χωρίς θεαματικές ρήξεις, χωρίς το μηχανισμό τρομοκρατίας των Γάλλων». Αυτό είναι πιο ζωτικό για την καινούργια τάξη, αφού η αδυναμία της ούτε καν της επιτρέπει να καταστρέψει ή να εξαφανίσει από προσώπου γης τις παλιές κοινωνικές τάξεις, οπότε περιορίζεται στο να τις εκφυλίζει μετατρέποντάς τις σε «κάστες», σε μέρη που καθορίζονται από το κεφάλαιο.

Αφού εξηγήσαμε την έννοια της ιστορίας που είναι υπόρρητη στη φιλοσοφία της πράξης και αναλύσαμε ένα ουσιαστικό σημείωμα του Gramsci για την παθητική επανάσταση, θα ήταν σκόπιμο να ανακεφαλαιώσουμε, για μια ακόμη φορά, τα στοιχεία της πραγματικής ιστορίας που ο Gramsci θεωρεί ότι έχουν ένα χαρακτήρα επανάληψης και κανονικότητας με ιστορική αναγκαιότητα και που γι' αυτόν το λόγο αποτελούν στοιχεία τάσεων, μέσω των οποίων είναι δυνατό να ερμηνευθεί η εθνική ιστορία ως ιστορία του σχηματισμού του αστικού κράτους.

Κατά τη διάρκεια της παθητικής επανάστασης, οι μάζες εκφράζονται μέσω σποραδικών εξεγέρσεων αναρχικού χαρακτήρα, χωρίς ενότητα ούτε αυτονομία σε σχέση με τις άρχουσες τάξεις. Σε αυτές τις «στοιχειώδεις» εξεγέρσεις των μαζών, οι άρχουσες ομάδες απαντούν με ένα «συγκρατημένο ρεφορμισμό», με «μικρές δόσεις», που εκσυγχρονίζει το κράτος και αποτρέπει πάση θυσία τη συμμετοχή των μαζών. Ο εκσυγχρονισμός του κράτους και την κοινωνίας συντελείται νόμιμα, «από τα πάνω». Οι στόχοι της αστικής επανάστασης, που είναι οι ίδιοι με τους στόχους του

ιακωβινισμού, επιτυγχάνονται με άλλα μέσα: με μέσα μεταρρυθμιστικά, χωρίς ικριώματα και αγροτικές μεταρρυθμίσεις.

Στο μέσον του αγώνα ανάμεσα στις παλιές άρχουσες τάξεις και στη νέα ανερχόμενη τάξη, η πάλη που προσδιορίζει τον τύπο του κράτους που θα προκύψει είναι η πάλη ανάμεσα στις δύο τάξεις της αστικής τάξης ή στα πολιτικά ρεύματα που συμμετέχουν στην επαναστατική ανανέωση: από τη μια μεριά βρίσκεται ένα είδος «ιακωβίνων», «φωτισμένων οραματιστών αποστόλων», που όμως δεν διαθέτουν κανένα μακροπρόθεσμο σχέδιο και που, προπαντός, δεν έχουν συνείδηση των στόχων του αντιπάλου, πράγμα αποφασιστικό για την ήττα τους. Από το άλλο μέρος είναι η μετριοπαθής τάση των συντηρητικών φιλελεύθερων, που έχουν το πλεονέκτημα να διαθέτουν ένα σχέδιο κράτους και κοινωνίας προς ίδρυση και που έχουν συνείδηση όχι μόνο των δικών τους στόχων αλλά και των στόχων του αντιπάλου. Αυτή λοιπόν είναι η τάση που θα επικρατήσει, υιοθετώντας τους στόχους της πρώτης και αφαιρώντας τους την ιακωβινική αιχμή, παραχωρώντας έδαφος στις παλιές κοινωνικές τάξεις και αποκλείοντας οποιαδήποτε απόπειρα να αποκτήσουν οι μάζες κρατική εμπειρία, κάνοντας την επανάσταση χωρίς επανάσταση, δηλαδή την παθητική επανάσταση.

Άλλο ρυθμιστικό στοιχείο στην παθητική επανάσταση είναι ο ρόλος του κράτους. Η δομική αδυναμία της καινούργιας τάξης και η μη ενωτική συμμετοχή των μαζών για δικό τους λογαριασμό συνεπάγονται έναν τύπο αλλαγών στις κοινωνικές σχέσεις μέσω του κράτους, μέσω ενός «πολιτικού σχήματος»: των εποικοδομημάτων. Το κράτος εν προκειμένω αναδύεται ως «διευθύνουσα τάξη», ως κόμμα της, λόγω της ανάγκης να διαθέτει η ανερχόμενη αστική τάξη μια δική της καινούργια δύναμη, όπως η «φωτισμένη μοναρχία», υπό τον όρο να μετεξελιχθεί σε αυθεντικό εθνικό ρυθμιστή. Στην Ιταλία, για παράδειγμα, το κράτος του Πιεμόντε λειτούργησε ως κόμμα της αστικής τάξης. Η πάλη για την ανανέωση δεν διευθύνεται τότε από την ίδια την τάξη, αλλά από το κράτος με όλη του την πολιτική και στρατιωτική ισχύ. Το κράτος υποκαθιστά την τάξη και προσλαμβάνει γι' αυτό χαρακτηριστήρα κόμματος· ασκεί μια ηγεμονία περιορισμένη μόνο στην

ίδια την τάξη: «δικτατορία χωρίς ηγεμονία». Τα κύρια χαρακτηριστικά της παθητικής επανάστασης είναι η απουσία συμμαχίας με τις μάζες, η απουσία πνευματικής και ηθικής μεταρρύθμισης και η απουσία μιας εθνικολαϊκής θέλησης για να μετασχηματίσει το κράτος με τον ιακωβινικό τρόπο.

Η πιο καθαρή «ιστορική μαρτυρία» αυτής της διαδικασίας σχηματισμού του κράτους είναι ο «μεταμορφισμός» (*trasformismo*), δηλαδή η «μοριακή» ενσωμάτωση στη συντηρητική και μετριοπαθή κυβέρνηση μεμονωμένων διανοουμένων και ολόκληρων ομάδων από ριζοσπάστες και δημοκράτες της αντίθετης τάσης. Αυτή η κυβέρνηση χαρακτηρίζεται από μια απέχθεια προς τη λαϊκή συμμετοχή στην κρατική ζωή, από ένα συντηρητισμό, από μεταρρυθμίσεις που γίνονται με βάση μια δικτατορία πάνω σε όλες τις άλλες κατώτερες τάξεις και μια ηγεμονία περιορισμένη στην ίδια την τάξη.

Ο «μεταμορφισμός» ριζοσπαστικοποιεί κατά δόσεις τη μετριοπαθή ομάδα και εξαθλιώνει τη ριζοσπαστική, αποκαθιστώντας έτσι μια ισορροπία ανάμεσα στις δύο τάσεις στην κυβέρνηση του κράτους, ενός κράτους που με τη νομοθετική του δραστηριότητα εισάγει «από τα πάνω» τις αναγκαίες αλλαγές στο σύνολο των κοινωνικών σχέσεων, «χωρίς θεαματικές ρήξεις, χωρίς το γαλλικό μηχανισμό της τρομοκρατίας».

Ο «μεταμορφισμός» συνιστά μια απόδειξη της ηγεμονικής δύναμης της ηγετικής ομάδας του κράτους στο πνευματικό, το ηθικό και το πολιτικό επίπεδο. Απορροφά με όλες τις δυνατές μεθόδους τα πιο ενεργητικά στοιχεία των συμμάχων του και προπαντός εκείνα των εχθρών του, αποκεφαλίζοντας και αφανίζοντάς τους για μια πολύ μακρά περίοδο. Ο «μεταμορφισμός» αποτελεί λοιπόν τη διαδικασία δημιουργίας μιας ηγετικής τάξης σε ένα πλαίσιο προσδιορισμένο από τους συντηρητικούς, μετατρέποντας την πολιτική διεύθυνση σε «μια πλευρά της λειτουργίας της κυριαρχίας» μέσα από την απορρόφηση των ελίτ των εχθρικών ομάδων.

Με αυτό τον τρόπο σχηματίζονται οι οργανικοί διανοούμενοι του καπιταλισμού, εν όψει της απουσίας μιας προηγούμενης πνευματικής και ηθικής μεταρρύθμισης. Αυτή είναι μέθοδος μέ-

σω της οποίας γεννιέται το αστικό κράτος σε συνθήκες παθητικής επανάστασης και μέσω της οποίας πληρούται η (καθολική) αναγκαία συνθήκη για την ανάπτυξη των βασικών τάξεων, με την έννοια ότι πριν γίνουν κυρίαρχες μπορούν και πρέπει να είναι ηγετικές: συνθήκη που σε αυτή την περίπτωση της παθητικής επανάστασης σημαίνει ότι η προϋποτιθέμενη ηγεμονία περιορίζεται στην ίδια την τάξη.

Ο μεταμορφισμός είναι η κατεξοχήν μέθοδος μετεξέλιξης μιας αδύναμης κοινωνικής τάξης σε κράτος, μιας τάξης που πρέπει κατ' ανάγκη να αποκλείσει τις μάζες και να συμμαχήσει με τις παλιές κοινωνικές τάξεις για να φτάσει και να παραμείνει στην εξουσία. Πρόκειται για την πολιτική και ιδεολογική διαδικασία που συνοψίζει και εξειδικεύει την παθητική επανάσταση ως πάλη μεταξύ των δύο ανανεωτικών τάσεων του κράτους. Αποτελεί τη συγκεκριμενοποίηση ενός σχεδίου για το σχηματισμό του σύγχρονου κράτους μέσα από την αφομοίωση κάθε ριζοσπαστισμού σε μία μόνο μετριοπαθή τάση μέσα στον κρατικό μηχανισμό. Αυτή η τάση θα επικρατήσει επειδή διαθέτει ένα σχέδιο κράτους που ανταποκρίνεται στη συγκεκριμένη κατάσταση της χώρας και της τάξης (έχει επίγνωση της αδυναμίας της) και επειδή γνωρίζει τους στόχους του αντιπάλου και ως εκ τούτου είναι σε θέση να τον αφομοιώσει.

Αυτό το απλώς ιστορικό τμήμα της σημείωσης καταλήγει στο ερώτημα εάν η επανάληψη αυτών των γεγονότων δεν θα κάνει δυνατό να προκύψει «ένας κανόνας ιστορικής ερμηνείας γενικού χαρακτήρα». Ο Gramsci, με αυτή την ευκαιρία και σε σημείωση στο περιθώριο, θέτει το μεθοδολογικό πρόβλημα ευρύτερα: την αδυναμία να «σκεφτεί» κανείς την ιστορία απλώς ως «εθνική ιστορία», χωρίς να λάβει υπόψη του ότι στην πραγματικότητα δεν είναι έτσι και ότι αυτό που ο Χέγκελ ονόμασε «παγκόσμιο πνεύμα που ενσαρκώνεται στα διάφορα έθνη» δεν είναι τίποτα άλλο από τον τρόπο να θέτει κανείς «μεταφορικά» το πραγματικό γεγονός ότι η ιστορία είναι ολική και παγκόσμια ως τάση της παγκόσμιας κοινωνικής εξέλιξης που παίρνει συγκεκριμένες εθνικές μορφές.

Από εκεί και πέρα, η σημείωση αφιερώνεται στον προσδιο-

κωβίνοι (πολιτική) και την ιδεαλιστική αντίληψη του κράτους (φιλοσοφία) σε μία και την αυτή παγκόσμια ιστορία. Στην παθητική επανάσταση οι «ιακωβίνοι» θα είναι οι διανοούμενοι που «συλλέγουν και επεξεργάζονται θεωρητικά τις εκφράσεις της πιο σταθερής και αυτόχθονης ζωής του κόσμου». Η επίδραση του ρόλου των διανοουμένων σε αυτόν τον τύπο κράτους που απλώς εξελίσσεται σε αστικό κράτος είναι καθοριστική για την ανανέωση της θεωρίας του κράτους που αναπτύσσει ο Gramsci στα *Τετράδια*.

Από τις ιδιαιτερότητες που επισημάνθηκαν πιο πάνω στη φιλολογική ανάλυση της *σημείωσης*, ιδιαιτερότητες ιστορικές που δεσπόζουν στην ίδρυση των εθνικών κρατών, σε αντίθεση με τη Γαλλική Επανάσταση, ο Gramsci ερευνά ένα από τα θεμελιώδη ζητήματα που χαρακτηρίζουν την ουσία της παθητικής επανάστασης. Δηλαδή, τη συγκεκριμενοποίηση της σχέσης μεταξύ φιλοσοφίας, ιστορίας και πολιτικής: πώς αυτό που για την τάξη αποτελεί πολιτική (πρακτική) εκλογικεύεται για τους διανοούμενους; πώς αυτό το στρώμα έφτασε να αντιπροσωπεύει τον ενεργό ρόλο ιστορικού υποκειμένου στη διαμόρφωση της αστικής τάξης. Μέσα από ποια «πανουργία του λόγου» αυτοί οι διανοούμενοι πίστεψαν ότι είναι ο κινητήρας της ιστορίας, η ίδια η κάθαρση στη μετάβαση μιας ασθενούς κοινωνικής τάξης από το οικονομικό στο ηθικοπολιτικό, κρατικό επίπεδο; Ποια ιστορική διαδικασία μεσολάβησε για να φτάσουν οι διανοούμενοι να σκεφτούν τον εαυτό τους ως καθαρή ορθολογικότητα, ως σύνθεση της ιστορίας, ως οι παράγοντες, την ίδια τη στιγμή, του πνεύματος, της συνείδησης και της ελευθερίας του πραγματικού γεγονότος, ως δημιουργοί του κόσμου; Και να συλλάβουν το κράτος ως τον απόλυτο λόγο καθεαυτό και διεαυτό: την πραγματοποίηση του απόλυτου πνεύματος που καθώς γίνεται κοσμικό πνεύμα υλοποιείται στα εθνικά κράτη που ιδρύουν αστικές κοινωνίες; Αυτή η έρευνα του προβλήματος των διανοουμένων και της σχέσης τους με το κράτος δίνει στον Gramsci τη δυνατότητα να θέσει με συγκεκριμένο τρόπο το κεντρικό περιεχόμενο της αντίληψής του για την ιστορία και να εξαγάγει από εκεί την ερμηνευτική του μέθοδο.

Η κεντρική σημασία αυτής της διαδικασίας, από την οποία αναδύεται ο σύγχρονος κόσμος (και ως εκ τούτου, η σημασία της

για τη σύγχρονη πολιτική), οδηγεί τον Gramsci στην έρευνα της φιλοσοφίας της παλινόρθωσης-παθητικής επανάστασης, δηλαδή στην έρευνα της φιλοσοφίας του Χέγκελ και των εθνικών της παραγώνων, που έδωσαν ζωή και «αναζωογόνησαν» τη γέννηση του σύγχρονου κράτους. Ο Gramsci διαπιστώνει στα πραγματικά γεγονότα το πώς εκείνοι, επιδιώκοντας να ενσαρκώσουν σε ορθολογικότητα αυτό που για τη βασική τάξη αποτελεί πρακτική (πολιτική), έπαιξαν το ρόλο («νόμιζαν ότι το απέκτησαν αυτεπαγγέλτως») να προικίσουν ένα παραγωγικό κίνημα, ασθενές αν και αναγκαίο για την ιστορία, με μια αυτοσυνείδηση, διεκδικώντας επιπλέον την ηθική και πνευματική διεύθυνση της διαδικασίας, διεύθυνση που γι' αυτούς συνίσταται στη δύναμη του λόγου, της ιδέας, του «πνεύματος» που θεμελιώνει και παράγει την πραγματική κίνηση.

Για τον Gramsci, οι διανοούμενοι της παλινόρθωσης δεν μπορεί παρά να έχουν διαμορφωθεί ιστορικά ως μια ειδική ομάδα και να έχουν ως φιλοσοφία ακριβώς τον εγγελισμμό. Αυτό το σύστημα είναι σαν να το έχουν κάνει παραγγελία, αφού ο Χέγκελ στοχάζεται φιλοσοφικά, ως πραγματοποίηση του πνεύματος, την ιστορία της ανθρωπότητας γενικά και την άνοδο της αστικής τάξης ειδικά μέσω της διαλεκτικής του *συγκεκριμένου* – αλλοτρίωση – *υπέρβαση της αλλοτρίωσης* – ελεύθερο πέταγμα του πνεύματος – και *νέο συγκεκριμένο*, μέχρι την κορύφωση της έλευσης του απόλυτου πνεύματος· καθαρός ορθολογισμός· καθαρός καπιταλισμός· συγκεκριμενοποίηση των καιρών και του πνεύματος στην πιο ψηλή του μορφή: στο κράτος.

Ο εγγελισμμός των διανοουμένων είναι στο θεωρητικό επίπεδο (φιλοσοφία) η μετάφραση στις εθνικές πραγματικότητες των ιακωβινικών αρχών του 1789 (πολιτική). Βοηθώντας στη γέννηση ενός κινήματος που, αν και ασθενές, είναι ωστόσο πραγματικό, «μεταφράζουν» μια φιλοσοφία (νέα κοσμοαντίληψη) σε «κανόνα συμπεριφοράς», σε πολιτικό και γι' αυτόν το λόγο σε κράτος.

Ο Gramsci εξηγεί τη βασική αντίληψη αυτής της φιλοσοφίας με βάση τη διαλεκτική συντήρησης-ανανέωσης, όπου η θέση (συντήρηση) περικλείει την αντίθεση («διαλεκτική των διαφορών») και επιτελεί έτσι το έργο της ίδιας, αφού στο κάτω-κάτω πρόκει-

ται για μια επανάσταση. Και αυτό, επειδή οι εκπρόσωποι της αντίθεσης, οι μικροαστοί ιακωβίνοι, δεν είναι σε θέση να ρίξουν όλο το δυναμικό τους στο πεδίο της μάχης λόγω της εγγενούς αδυναμίας τους και διότι έχουν αποκεφαλιστεί από το μεταμορφισμό. Ο ιακωβινισμός (αντίθεση) στην παθητική επανάσταση δεν έχει εθνικό σχέδιο και βρίσκεται σε μειονεκτική θέση απέναντι στην παλινόρθωση (θέση), η οποία διαθέτει σχέδιο.

Στη διαλεκτική της επανάστασης-παλινόρθωσης ή της παθητικής επανάστασης, η θέση, οι μετριοπαθείς, κατανοούν πολύ καλά ότι για να μην ξεπεραστούν οφείλουν να αναπτύξουν τη θέση εωσότου ενσωματώσουν ένα μέρος της αντίθεσης των ριζοσπαστών. Οι μετριοπαθείς αποτελούν τη θέση που ξέρει να αναπτύσσει όλες τις δυνατότητες πάλης, ώσπου να «μονοπωλήσει τα αντιπροσωπευτικά υπολείμματα της αντίθεσης», που δεν κατάφερε να ενωθεί με τις μάζες με ένα ριζοσπαστικό πρόγραμμα (αγροτική μεταρρύθμιση). Οι μετριοπαθείς εφάρμοσαν στην πράξη την ορθή ιδέα, που συνίσταται στο ότι «κάθε μέρος της διαλεκτικής αντίθεσης πρέπει να επιδιώκει να είναι το παν αυτό το ίδιο», να ρίξει στην πάλη όλα τα ηθικά και πολιτικά του «μέσα», μια και μόνο έτσι επιτυγχάνεται η πραγματική υπέρβαση.

Αντίθετα προς τους ριζοσπάστες, οι μετριοπαθείς που συγκροτούν το νέο κράτος έχουν επίγνωση των συνθηκών μέσα στις οποίες κινούνται (εθνική καθυστέρηση και διεθνής συσχετισμός των δυνάμεων) και δεν επιτρέπουν μια ιακωβινική πάλη. Είναι ρεαλιστές, διότι γνωρίζουν την αδυναμία της τάξης που εκπροσωπούν, την αναγκαιότητα ενός κράτους που να προωθεί τις νέες παραγωγικές δυνάμεις, και το ότι επίσης το κράτος δεν μπορεί να αναδυθεί με τρόπο «φυσικό» και αυθόρμητο από αυτές τις ίδιες. Η αντίληψή τους αντιστοιχεί στην πραγματική ανάπτυξη και εξ αυτού προκύπτει η ιδιόμορφη ιδέα της ιστορικής διαλεκτικής ως συντήρηση-ανανέωση, όπου υποτίθεται ότι η θέση πρέπει να διατηρηθεί από την αντίθεση προκειμένου να αποφευχθεί η καταστροφή της διαδικασίας: «Το φιλοσοφικό λάθος (πρακτικής προέλευσης) αυτής της αντίληψης συνίσταται στο ότι η διαλεκτική διαδικασία προϋποθέτει “μηχανικά” ότι η θέση πρέπει να “διατηρηθεί” από την αντίθεση προκειμένου να μην καταστραφεί

η ίδια η διαδικασία, που συνεπώς προβλέπεται» (QC, 10, σελ. 1219-1220).

Μέσω ενός τέτοιου τύπου «ορθολογισμού», αυτοί οι διανοούμενοι αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους (όπως ήδη αναφέρθηκε) ως ρυθμιστές και μεσολαβητές των πραγματικών πολιτικών αγώνων, και το «αξίωμα που νόμισαν ότι κατέχουν» συνίσταται στο ότι θεωρούν τον εαυτό τους ως «κάθαρση», την ηθικοπολιτική στιγμή, ως σύνθεση της ίδιας της διαλεκτικής διαδικασίας. «Αυτός ο τρόπος να αντιλαμβάνεται κανείς τη διαλεκτική είναι ίδιον των διανοουμένων, οι οποίοι θεωρούν τον εαυτό τους ρυθμιστή και μεσολαβητή των πραγματικών πολιτικών αγώνων, ότι προσωποποιούν την “κάθαρση”, τη σύνθεση που αυτοί “χειρίζονται” θεωρητικά στο μυαλό τους, ορίζοντας αυθαίρετα τις κατάλληλες δόσεις των στοιχείων (δηλαδή συναισθηματικά)» (στο ίδιο).

Αυτό όμως που δεν κατανοούν οι κύριοι πρωταγωνιστές της παθητικής επανάστασης είναι ότι στην πραγματικότητα «είναι αφενός αληθές ότι η πρόοδος είναι η διαλεκτική συντήρησης και ανανέωσης και η ανανέωση διατηρεί το παρελθόν ξεπερνώντας το, αλλά είναι αφετέρου εξίσου αληθές ότι το παρελθόν είναι κάτι το περίπλοκο, ένα σύμπλεγμα ζωής και θανάτου, στο οποίο η επιλογή δεν μπορεί να γίνεται αυθαίρετα, a priori, από ένα υποκείμενο ή πολιτικό ρεύμα» (QC, 10, σ. 1324).

Εννοείται λοιπόν ότι το γκραμισιανό μοντέλο ανάλυσης των κοινωνικών φαινομένων συνίσταται σε ένα συγκερασμό τριών επιπέδων γνώσης: του ιστορικού, του φιλοσοφικού και του πολιτικού. Η παθητική επανάσταση δεν αποτελεί τόσο ένα πρόγραμμα δράσης όσο ένα κριτήριο ερμηνείας, έγκυρο και πλούσιο σε δυνατότητες, μια και εξαντλεί όλες τις πλευρές μιας έρευνας της πραγματικότητας και συνδέει την ιστορική με την πολιτική ανάλυση. Η παθητική επανάσταση, ως μοντέλο έρευνας, πραγματοποιεί έτσι αυτό που ο Gramsci ονόμασε «μεταφρασιμότητα» των επιστημονικών ιδιωμάτων. Και ακόμη περισσότερο: θα μπορούσε να πει κανείς ότι η ίδια η συνθετότητα της γκραμισιανής σκέψης αποτελεί ένα σύνολο από επιστημονικά ιδιώματα που συνεχώς «αλληλομεταφράζονται» και επικαλύπτουν το ένα το άλλο, όταν

μάλιστα ο Gramsci εκφράζει «ορθολογικά αυτό που στη ζωή της τάξης είναι πολιτική (πρακτική)».

Για μια πληρέστερη κατανόηση του πλούτου αυτής της έννοιας πρέπει να κάνουμε μια παρένθεση και να αναλύσουμε ευρύτερα τη φιλοσοφική κριτική του Gramsci στη διαλεκτική της παθητικής επανάστασης. Η διαλεκτική που χαρακτηρίζει την παθητική επανάσταση ως πραγματική ιστορική διαδικασία και ως θεωρητικοπολιτική κουλτούρα της αστικής τάξης είναι διαλεκτική «των διαφορών», δηλαδή αυτή που επικαλείται ο Croce. Πρόκειται για μια διαλεκτική, αντίθετη όχι μόνο προς τη μαρξική, αλλά και προς εκείνη του Χέγκελ, ο οποίος ποτέ δεν διανοήθηκε άλλη διαλεκτική από τη διαλεκτική των αντιθέτων. Έτσι λοιπόν ο ρεβιζιονισμός του Croce (η επιστροφή στον Χέγκελ, αδύνατη σύμφωνα με τον ίδιο τον Χέγκελ) σε ό,τι αφορά στη διαλεκτική, δηλαδή την πάλη εναντίον της φιλοσοφίας της πράξης (που έβαλε τον άνθρωπο να σταθεί στα πόδια του απελευθερώνοντας τη διαλεκτική από τη θεωρητική της ουσία) την κατέστησε ελλιπή: «διαλεκτική των διαφορών».

Στην πραγματικότητα, αυτή προϋποθέτει ότι στην ιστορική κίνηση η θέση όχι μόνο δεν ξεπερνιέται αλλά διατηρείται από την αντίθεση, δίνοντας έτσι λαβή για μια κίνηση που έχει προβλεφθεί ως μηχανική επανάληψη: η θέση διαιωνίζεται μέσα από μια καθαρά ποσοτική και εξελικτική κίνηση στην αντίθεση, πράγμα που κατά συνέπεια δεν μπορεί να υφίσταται. Η αντίθεση δεν είναι ανταγωνιστική (αφού προέκυψε από μια εξέλιξη της θέσης και σε αντιπαράθεση με αυτήν), αλλά αποτελεί το κατακερματισμένο σύνολο των καθαρά ποσοτικών μοριακών συμβάντων της ίδιας της θέσης. Αυτή είναι η μετεγελιανή διαλεκτική που σύμφωνα με τον Gramsci υποβαθμίζει τον Χέγκελ, τον εκφυλίζει και στρεβλώνει τη διαλεκτική του, αφού στην πραγματική διαδικασία συντήρησης-ανανέωσης, παρελθόντος-παρόντος, το παρόν, η ανανέωση, περιέχει αλλαγμένη τη διαφορά της (και όχι το αντίθετο, όπως συμβαίνει πραγματικά στην ιστορία). Το παρόν θα ήταν λοιπόν μια διευρυμένη ανανέωση του παρελθόντος, αλλά η ανανέωση είναι κάτι άλλο από μεταρρυθμιστική συντήρηση. Ο Gramsci ισχυρίζεται ότι αυτή είναι «διαλεκτική των διάνοουμέ-

νων», οι οποίοι, καθώς χειρίζονται στο μυαλό τους την ιστορική κίνηση θεωρητικά, καταλήγουν να πιστεύουν ότι προσωποποιούν τη θέση και την αντίθεση και ακόμη ότι ενσαρκώνουν τη σύνθεση, την κάθαρση, τη μετάβαση από την οικονομικοσυντεχνιακή στιγμή στη στιγμή της πολιτικής, της κουλτούρας, και της ηγεμονίας. Καταλήγουν έτσι να πιστεύουν ότι εκπροσωπούν τη σύνθεση της πραγματικής κίνησης του ιστορικού γίνεσθαι· πιστεύουν ότι αποτελούν την προσωποποίηση του απόλυτου πνεύματος, την ορθολογικότητα και την ηθικότητα, ότι είναι οι ρυθμιστές των πραγματικών αγώνων. Αυτοί, διαδραματίζοντας έναν πραγματικό ιστορικό ρόλο (αποτελώντας τη λογική μιας ομάδας) πίστεψαν επίσης ότι «κατέχουν ένα καθήκον», αυτό των δημιουργών της πραγματικότητας που επιτρέπουν την έλευση του παγκόσμιου: την κατεξοχήν ορθολογικότητα, δηλαδή το καπιταλιστικό αστικό κράτος, του οποίου αποτελούν ήδη τη γραφειοκρατία και του οποίου θα αποτελέσουν τη διακεκριμένη αριστοκρατία.

Με αυτόν τον τρόπο οι διανοούμενοι της παθητικής επανάστασης αντιστρέφουν και ακρωτηριάζουν την ιστορική διαδικασία και το κράτος γίνεται η αφετηρία και η κινητήρια δύναμη, η ώθηση της πραγματικής ιστορικής κίνησης που εντοπίζεται στην «ηθικοπολιτική» στιγμή – όπως το θεωρεί ο Croce – προσωποποιημένη συνεπώς στους διανοούμενους (στο προσωπικό του κράτους).

Από την άλλη μεριά, πρέπει να τονιστεί ακόμη μια φορά ότι σε αυτό συνίσταται ο υποκειμενικός ιστορισμός και η μετεγελιανή θεωρητική σκέψη που αντιλαμβάνονται την ιστορική κίνηση ως διαδικασία επανάληψης του παρελθόντος, ως μεταρρυθμιστική διαδικασία, συντηρητική, ή ως μοριακή ανάπτυξη της αντίθεσης που διατηρεί το παρελθόν μεταρρυθμίζοντάς το μόνο.

Απεναντίας, για τον Gramsci, η σύνθεση είναι πράγματι άρνηση της άρνησης που προϋποθέτει μια κίνηση συντήρησης-ανανέωσης. Αυτό όμως δείχνει ότι στο παρόν, στην ανανέωση, παραμένει το πιο ζωτικό μέρος του παρελθόντος, διατηρείται ό,τι αποκαλύφθηκε ζωντανό, επεκτατικό και το οποίο συνεπώς αξίζει να επιζήσει. Όμως αρνείται να αποδεχτεί ότι στη σύνθεση διατηρείται εκείνο που μέσα από τη θέση μπορεί να καθοριστεί a

ργιογί, χωρίς να έχει υποστεί τη δοκιμασία των πραγματικών ιστορικών αγώνων των ανθρώπων. Η αντίθετη σκέψη θα αποτελούσε καθαρό διανοουμενισμό, διαφωτιστικό ορθολογισμό. Όμως, οι ιδεαλιστικές έννοιες της διαλεκτικής και της ιστορίας (που το λάθος τους έχει μια «πρακτική αφετηρία») δεν αποτελούν παρά άμεση πολιτική ιδεολογία: ιδεολογική δικαίωση μιας πραγματικής πολιτικής κίνησης που βρήκε στην παλινόρθωση, στο μεταρρυθμιστικό συντηρητισμό, στη μετριοπαθή μεταρρύθμιση, στη σύνθεση, στην παθητική επανάσταση, τον τύπο του προγράμματος δράσης: την έλευση του σύγχρονου κόσμου «χωρίς θεαματικές ρήξεις», ως συντηρητικό εκσυγχρονισμό, όπου το παρόν δεν είναι παρά «η διαφορά» και όχι το αντίθετο του παρελθόντος. Τα γεγονότα: συμπαιγνία ανάμεσα στην αστική τάξη, επαναστατική τάξη της εποχής της και ως εκ τούτου πραγματική αντίθεση, και στις παλιές κυρίαρχες τάξεις και τις πνευματικές της δυνάμεις, αγροτική αριστοκρατία, κλήρος, γραφειοκρατία κ.λπ., τις οποίες όμως η αστική τάξη, λόγω του παραγωγικού της ρόλου, καλείται να εξαλείψει.

Γι' αυτόν το λόγο, η παθητική επανάσταση αποτελεί τη συγκεκριμένη μορφή τού «πώς ανακύπτει η ιστορική κίνηση με δεδομένη μια ορισμένη δομή» ή του πώς γεννιέται μια κοινωνική τάξη που για να εμφανιστεί ολοκληρωμένη χρειάστηκε να συμμαχήσει με τον ιστορικό της αντίπαλο: με μια τάξη που, εν όψει του φόβου και του πανικού που της προκάλεσε η Γαλλική Επανάσταση, της δυνατότητας να εισβάλουν οι αγροτικές και οι αστικές μάζες, βρέθηκε υποχρεωμένη να υποχωρήσει. Πρόκειται για την αστική τάξη, που, με τη δικαιολογία ότι ήταν αναγκαίο να διαφυλαχθεί η αρχή της εξουσίας, τείνει να διατηρεί τον άνθρωπο στη δουλεία, χωρίς να προκαλέσει την εμφάνιση των ιακωβίνων δαιμόνων, και έτσι δεν της μένει παρά η οδός της συντηρητικής και μετριοπαθούς μεταρρύθμισης: η παθητική επανάσταση. Μια τάξη που για να διαφυλάξει τα συμφέροντά της προστατεύεται πίσω από την ισχύ, την εξουσία, το κύρος των παλιών τάξεων, που μόνο αργά, μέσα από τη μεταρρυθμιστική διάβρωση, θυσιάζοντας τις μάζες στη γαιοκτησία και την Εκκλησία, σταθεροποιείται ως άρχουσα τάξη, με τεράστιο κοινωνικό κόστος.

Η «επιτέλους ανακαλυφθείσα» πολιτική μορφή από την αστική τάξη για να πετύχει την κατάκτηση της εξουσίας ήταν η παθητική επανάσταση, η οποία όμως αποτελεί την πολιτική μορφή που επιτρέπει στο κεφάλαιο να διατηρεί την εξουσία, η προληπτική μεταρρύθμιση των συγχρόνων κρατών. Στην πρώτη περίπτωση, θα εμφανιζόταν το ακόλουθο παράδοξο: η αστική τάξη (αντίθεση) θα εισερχόταν σε συμπαιγνία με τις τάξεις του παλιού καθεστώτος (θέση), σε μια κατάσταση που καταλήγει στην κατάκτηση της εξουσίας από την αστική τάξη και στην έλευση της αστικής κοινωνίας, πράγμα που περατούται με τη μορφή του κρατικού εποικοδομήματος (σύνθεση). Πρόκειται για μια διαδικασία στην οποία η αντίθεση, η αστική τάξη, υπό την πίεση της Γαλλικής Επανάστασης και της παγκόσμιας εξάπλωσής της μέσα από τους «ταξικούς πόρους» και τους ναπολεόντειους πολέμους, για να κατακτήσει την εξουσία, κατεχόμενη από «τρόμο και πανικό από την ανατρεπτική δύναμη των μαζών», αναγκάστηκε να υποχωρήσει στις τάξεις του ιστορικού της αντιπάλου, συμμαχώντας μαζί του και ως εκ τούτου διατηρώντας τον, μια και, εφόσον ο ιακωβινισμός (η επανάσταση των μαζών) είναι ένας αντίπαλος ακόμη πιο επικίνδυνος, αναγκάστηκε να ζητήσει καταφύγιο στην εξουσία, το κύρος και τη δύναμη του παλιού καθεστώτος. Η αντίθεση θα έπρεπε να ενεργήσει όχι απλώς ως τέτοια. Η αντίθεση θα μπορούσε να ενεργήσει ως διαφορά, όχι ως αντίθεση, ανταγωνιστικά, και συνεπώς όφειλε να διατηρήσει το παρελθόν μέσα στο παρόν, το παλιό καθεστώς μέσα στην αστική κοινωνία: ρεφορμισμός, απουσία αγροτικής μεταρρύθμισης και διατήρηση των προνομίων της μεγάλης γαιοκτησίας και του παρασιτισμού της χωροδεσποτικής αριστοκρατίας, απουσία πνευματικής και ηθικής μεταρρύθμισης και πνευματικό μονοπώλιο της Εκκλησίας στις λαϊκές τάξεις και ιδιαίτερα στους αγρότες. Πρόκειται για μια διαλεκτική των «διαφορών» στο μέτρο που η αστική τάξη κατακτά την εξουσία «χωρίς θεαματικές ρήξεις» και διατηρεί το παρελθόν των παλιών τάξεων, οι οποίες εκλείπουν πολύ αργά, σταδιακά, μέσω του μεταμορφισμού, δηλαδή σε μια πολλαπλότητα συμβάντων όπου συνυφαίνονται πόλη και ύπαιθρος, το διεθνές με το εθνικό, σε μια αργόσυρτη εξέλιξη, όπου η αντίθεση φαίνεται

μόνο διαφορετική και όχι αντίθετη από τη θέση, όπου η αστική τάξη διατηρεί το παλιό καθεστώς ως παρόν. Αυτό όμως δεν είναι παρά φαινομενικό, διότι η παθητική επανάσταση ως πολιτική μορφή που επιτέλους βρήκε η αστική τάξη προϋποθέτει πρώτον, υποχώρηση προς τις αντίπαλες τάξεις απέναντι στον κίνδυνο που αντιπροσωπεύουν οι μάζες, μετά όμως, μέσω της μεταρρύθμισης, τη μετάβαση από υποταγμένη τάξη σε ηγεμονική δύναμη, σε κατάκτηση της εξουσίας: πρόκειται για τη διαφθορά της μεταρρύθμισης ως μορφή κατάκτησης της εξουσίας διασκορπίζοντας την αντίθεση. Δίνει την εντύπωση ότι η αστική τάξη διαιωνίζει το παρελθόν, ότι η αντίθεση διατηρεί τη θέση. Η αδυναμία και ο φόβος μιας τάξης, που κάνει όλων των ειδών τις παραχωρήσεις, παρουσιάζεται μόνο ως αδιάκοπη συνέχεια του πολιτισμού και της κουλτούρας του παρελθόντος. Αυτή είναι η πρακτική προέλευση της θεωρητικής διαλεκτικής και η αφετηρία της υποκειμενικής αντίληψης της ιστορίας, της διαλεκτικής των διαφορών.